

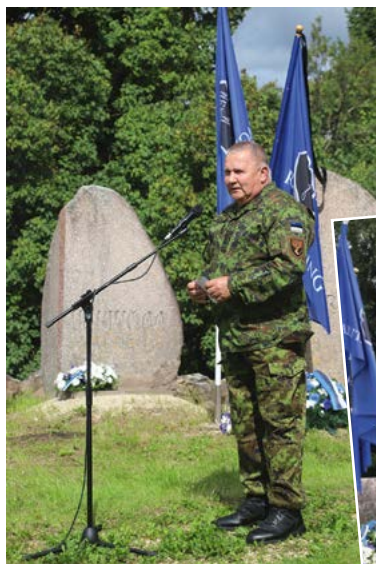
Pilistvere kivikangur 35

Pilistvere kivikangru mälestuspaik, mementolaste südameid soojendav kokkutuleku koht saab tänavu 35-aastaseks.

Tuletame meelde Pilistvere koguduse hingekarjase, mälestuspaiga rajamise eestvedaja Vello Salumi sõnu:

“Ka ei saa kivikangur kunagi valmis, siia tuuakse kive põlvest põlve, meenutamaks neid, kes hukkusid kaugel Siberis. Tuues oma murekivi ja asetades selle vaikselt kivikangrusse, paneme me maha ka oma tänased olmemured, mis tunduvad tühised, kui võrdleme neid sunnitöölaagris olnute murede ja vaevadega. Minevikuraskuste tundmine aitab meil näha eestluse elujõudu, mida ei ole suutnud murda ükski vägivallariik. Oma rahva ajaloo ja ristirahva kannatuste tee tundmine aitab meil näha selgemini tulevikuriiki, õiglasemat õigusriiki. Ajaloos tehtud vigade tundmaõppimine aitab vältida nende kordamist.”

Fotod Rein Toom

14. juuni leinapäeva tähistamine Tallinnas

Linda kuju jalamil...

Traditsioonilisel suurküüditamise mälestusüritusel 14. juunil Toompea nõlval Tallinnas esines riigitegelaste poolt päevakohase ettekandega justiitsminister Kalle Laanet ning minu osaks jäi ülevaade aastakümnete pikkusest mälestusreisakute korraldamisest ning julmast kuritööst Scheeli krundil, millest avalikkus vähe teab. Riigikantselei esindajad protokolli nõunik Gerli Konks ja sümboolika nõunik Gert Uiboaed austasid ohvreid Linda kuju jalamile lillede asetamise ning küünalde süütamisega. Kaunid sinimustvalged rahvuslipukesed jäid piirama pärga Eesti rahvalt ja küüditatute endi poolt kaasa võetud lilli. Kõige keskel poetess Marie Underi südamlike värsiridadega mälestusplaat 1941. aasta juuniküüditamise ohvrite meenutamiseks. Kogunenud mementolaste hulgas oli ka Eestit uudistavaid väliskülalisi, keda huvitas, mis kogunemise põhjus on. Nii jagasime oma ajaloo ja üleelamiste kohta väärt infot ja edaspidi peaksime oma trükiseid julgemini kaasa võtma.

Anne Eenpalu

Memento Tallinna Ühenduse volikogu esimees

Foto: Heidi Tooming

... ja paljudes teistes paikades

- Naiskodukaitse eestvedamisel lehvisid raudteejaamade perroonidel üle Eesti mustad ja valged linnid.

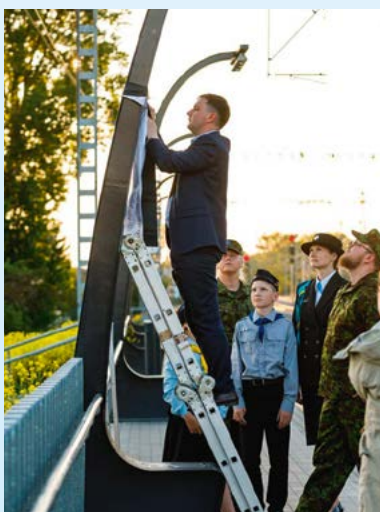
- Tallinna Liiva kalmistul toimus keskpäeval punaterrori ohvrite mälestusmärgi juures tseremoonia kõnede ja palvusega.

- Maarjamäe Kommunismiohvrite memoriaalis toimus traditsiooniline mälestustseremoonia. Mälestusseina koridoris avati uued nimeplaadid. "Koduaias" esinesid sõnavõttudega riigikogu esimees Lauri Hussar, justiitsminister Kalle Laanet, diplomaatilise korpuse vanem Poola suursaadik Grzegorz Kozłowski, Eesti Memento Liidu juhatuse esimees Arnold Aljaste ja Eesti Õpilasesinduste Liidu esindaja Ats Mattias Tamme. Mälestuspalvuse pidas Tallinna Toomkoguduse toompraost Arho Tuhkru.

- Muusikalisi vahepalu esitasid Wanda-Helene Ollep ja Siim Hendrik Saar. Pärast tseremooniat toimus Eesti Mälu Instituudi korraldatud kontsert. Kõlasid ilusad Siberi eestlaste laulud Tintura esituses.

- Vabaduse väljakul sai näha Inimõiguste Instituudi loodud installatsiooni „Pisarate küüdiauto“. Lisaks oli väljakule üles seatud eesti-, inglise-, vene- ja saksakeelsed põhjalikud infotahvlid selgitava tekstiga.

Tallinna Jaani kirikus toimus küüditamistes kannatanute mälestusele pühendatud kontsert, kus kõlasid Eesti Sinfonietta solistide esituses Arvo Pärdi, Galina Grigorjeva, Tõnu Kõrvitsa ja Henryk Mikołaj Górecki teosed.

Lintide sidumine jaamadesse.

Maarjamäe Memoriaalil.

„Pisarate küüdiauto“ Vabaduse väljakul.

Fotod: Justiitsministeeriumi fotokogu

Me olime ohvrid inimestena, rahvusena, riigina

Justiitsminister Kalle Laaneti kõne 14. juunil 2023 Maarjamäe Kommunismiohvrite Memoriaalil

Head kaaskodanikud, külalised, sõbrad, ekstsellentsid!

Täna 82 aastat tagasi löödi meie rahvasse sügav ja verine haav. See ei olnud esimene ega jäänud viimaseks, vaid ennustas ees ootavat pikka piinaperioodi, üha raskemaid haavu.

Kuid sellisesse tulevikku oli vabadel inimestel raske uskuda.

14. juunil 1941 viidi otse tapale või Siberisse sunnitoole 10 tuhat ja enamgi Eesti inimest. Hukati peamiselt mehi, küüditati naisi ja lapsi, kellest enamik suri ebainimlikes tingimustes GULAGi laagrites.

Vene okupatsioon ei valinud neid inimesi juhuslikult. Ei! Need süütud ohvrid kuulusid meie väikese rahva haritumate, edukamate, jõukamate hulka.

Teame, et see ei jäänud viimaseks suurküüditamiseks. See oli alles algus!

Sõda hävitas meid ja naaberrahvaid pommide, kuulide, nälja, hirmu ja haigustega. Võõrvõimud hävitasid piinamise, tapmise ja küüditamisega. Hävitati inimesi, hävitati rahvaid, hävitati kultuure, hävitati inimkonda, väarikust, väärtusi.

Kolme väikesearvulise Läänemere äärse riigi – Leedu, Läti ja Eesti – kaotused olid nii suured just suhteliselt, arvud väljendavad nende kaotuste suurust ja selle mõju vaid statistiliselt. Kuidas mõõta kaotusi kultuuris, psühholoogias, sotsiaalias, hariduses, majanduses, kuidas kirjeldada arvudega peresidemetete hävimist, isiklikke tragöödiad?

Jah, me olime ohvrid inimestena, rahvusena, riigina.

Aga...

Kordan siinsamas Maarjamäel kuu aja eest öeldud sõnu: „Jah, meid rünnati, okupeeriti, tapeti, piinati, küüditati, aga me võitlesime end taas vabaks.“ See ei olnud vaid väikesearvuliste rahvaste saatus, meie saatus jagasid paljud rahvad kogu Euroopas.

Mark Mazower pealkirjastas oma möödunud sajandi lõpuaastatel ilmunud raamatu: «Dark Continent: Europe's Twentieth Century», eesti keeles «Tume kontinent: Euroopa kahekümnes sajand». Dark continent, tume kontinent ehk Must manner – nii tavatseti XIX sajandil nimetada Aafrikat ja see tähendas teadmatust, metsikusi, harimatust, vägivalda, ebainimlikkust... Nüüd siis «Must manner...» ja – Euroopal XX sajandil!

Selles teoses avaldab Mark Mazower,

et «... aastatel 1939-1948 kas tapeti või asustati Euroopas ümber umbes 90 miljonit inimest». Niisiis iga kuues eurooplane kas tapeti või küüditati. Lisaks – miljonid inimesed nälgisid, neid piinati, vägistati, rööviti, vigastati, nad külmusid, jäid orbudeks ja leskedeks, neid sunniti prostituutideks ja orjastati erineval moel.

Olen ikka ja jälle kuulnud meie oma inimesi manitsemas: „Pole vaja seda kõike nii väga meenutada – see ei anna meile midagi!“

Mida öelda neile inimestele, kes on jutu märkides „leplikud“?

Juba peaaegu poolteist aastat ei pea ma vastuseks õigeid sõnu otsima. Venemaa rünnak Ukraina ja kogu vaba maailma vastu on suure osa vastustest andnud. Kahjuks.

Kahjuks. Kahjuks. Kahjuks!

Kuid selgitamine on sellest hoolimata ja seda enamgi vajalik ning selgitamiseks on vaja mäletada. Küüditamise ja teiste koledate sündmuste meenutamine, tähistamine on mäletamise vorm.

Kas see mälestusväli ja see must sein on samasugune ajalugu, nagu Lammasmäe ja Pulli muinasasulad Kunda lähistel või esivanemate elupaigad Sindi ja Reiu kandis? (Need on vanimate Eestis teadaolevate inimtegevuse märkide asukohad.)

Meie ajalugu, meie lugu, meie kujunemisperioodid on need kõik, nii ka küüditamised ja muu vägivald, tapmised, piinamised ja Vene okupatsiooni, Venemaa võimude üldine rõhumine.

Selle paiga nimi on Mälestusväli. Isegi bussipeatus on „Mälestusvälja“.

Siin on kokku võetud meie mälestused, mida oleme alati teistega jaganud.

Ma ei tea, kas praegune Venemaa jõhker agressioon Ukraina vastu oleks välditud, kui Läänepoolsed riigijuhid oleksid meid meie mälestuste osas juba ammu kuulda

Fotod: Justiitsministeeriumi fotokogu

võtnud ja Venemaaga vastavalt käitunud ja suhelnud.

Ma ei tea seda. Me ei tea seda.

President Ronald Reagani poolt tabavalt nimetatud kurjuse impeerium on olnud meie naaber ja me teame ja tunneme oma naabrit ning kuulutame ka praegu: tegemist on iseendasse, oma ajalukku kinni jäänud formatsiooniga, mida ei saa Euroopa ja vaba maailma standardite järgi riigiks nimetada ja vastavalt kohelda.

Aga meil ei ole isegi lähitulevikus, kui agressor – Venemaa – on Ukrainast välja kihutatud, kuigi palju muid võimalusi, kui mäletada ja mälestusi au sees pidada.

Mitte pelgalt inimväärkuse ja -kultuuri huvides, vaid ka selleks, et Euroopa ja kogu vaba maailm saaks mäletamise toel kohaselt käitudes mõnda aega elada vabalt ja rahus. Et relva- ja laskemoonatehastele kuluva ressursi võiksime kasutada haridusele, teadusele, lastele, iseendale.

Selleks kõigeeks vajame mälu, ausat mälu.

Täna tähelepanu eest.

Arnold Aljaste: Tänavu saab siinne mälestuspaik 5-aastaseks ja me oleme ülimalt tänulikud kõigile, kes selle loomisest on osa võtnud.

Eesti Memento Liidu juhatuse esimehe Arnold Aljaste kõne leinapäeval

Austatud Riigikogu esimees, teised valitud ja Eesti rahva teenistusse seatud! Diplomaatilise korpuse esindajad, represseeritud, meie sõbrad ja toetajad!

Juunis, juulis toimuvad üle meie maa kalmistupühad, enne mida me korras-tame oma lähedaste hauad, istutame lilled. Enne võidupüha pidustuste juurde asumist süütame küünlad kalmudel. See on meie jaoks nii iseenesest mõistetav ja harjumuspärane - oleme oma esivanemate mälestust alati kalliks pidanud!

Täna oleme siin mälestamas neid, kes on hukkunud, hukatud kodust kaugel ja puhkavad enamasti nimetutes haudades. Eesti Memento Liidu egiidi all on toimunud rida nii mementolaste kui üliõpilas-organisatsioonide ekspeditsioone Siberi erinevatesse paikadesse, et korras-tada ja tähistada sealseid haudu. Selles on olnud meile suureks abiks represseeritute organisatsioon Venemaal: Memoriaal, mis on kuulutatud välismaa agendiks ja tegevus Venemaal keelatud. Memoriaali inimesed on ka ise (meie rahalisel toel) paigaldanud mälestisi meie kaasmaalastele. Kahjuks jõuavad meieni signaalid, et paljudes kohtades Venemaal on neid sõjahüsteerias ka hävitatud...

Selle tarvis ongi meil siin memoriaal, et mälestada neid, kelle viimne puhkepaik on võõramaa mullas ja tihti ka mõrvarite poolt peidetud ja salastatud.. Tänavu saab siinne mälestuspaik 5-aastaseks ja me oleme ülimalt tänulikud kõigile, kes selle loomisest on osa võtnud. Ei ole Eestis maakonda, kus represseeritutele ei oleks mälestusmärki ja paljudes maakondades on neid rohkemgi. Oleme nende loomisest innuga osa võtnud ja praegu veel suudame neid hooldada ja hoida - kas ka homme?

Keset Eestit, muinasmaakonnas nimega Nurmekund, asub Pilistvere kivi-kangur, mille me oleme ise oma pere-liikmete mälestuseks kokku kandnud, see memoriaal saab tänavu 35-aastaseks

Eesti Memento Liidu juhatuse esimees Arnold Aljaste pärga asetamas

ning otsime võimalust selle väikeseks edasiarenduseks ja korras-tamiseks. Represseeritud kogunevad sinna igal aastal 23 augustil, s. o. MRP aastapäevaks, mil meenutame maailma suurimat sobingut, mis määras ära meie saatuse rohkem kui pooleks sajandiks. Millegi pärast ei ole see paik ja mälestuspäev seal valitute ja seatute seas erilist tähelepanu pälvinud, aga võiks!

Täna on leinapäev! Me mälestame kommunismiohvrid, kes kaotasid oma elu aastatel 1940 – 1991 ja neid on kordades rohkem kui siia seinale on kantud nimesid. Me asetame pärjad, mõeldes poliitvangidele, küüditatutele, linnade pommitamistel hukkunutele, tööpataljonis surnuks nälginutele, Sinimägedes, meie teises Vabadussõjas hukkunutele! Mõtlemel neile, kes punaterrori eest põgenemisel leidsid märja haa Läänemeres. Me pole kellelegi kuulutanud sõda, ega ka keegi meile, aga kaotasime 200000 eestimaalast! Iga viienda inimese - sellise kaotuse osaliseks teises maailmasõjas said suhtarvult veel vaid Läti ja Poola!

Täna mõtlemel ka neile, kes võitluses kurjuse impeeriumiga on hukkunud Ukrainas, hukuvad täna ja homme, selle nimel, et ükskord ometi siduda „metsalisel lõuad“!

Leiname lahkunuid ja tunnustame inimesi, kes on represseerituna pidanud läbi elama ridamisi õudusi: tundnud nälga, külma, vanemate kaotust. Ka täna siin, meiega, on inimesi, kes on lapsena läbi teinud 1941. aasta küüditamise. Ma ei julge Teie nimesid ette lugema hakata

-eelmisel korral jäid mõned teist nime-tamata ja... ma vabandan! Kuid kaks nime 1941. aastal küüditatute seast, kes ka täna siin meiega on, ma tahaksin küll välja öelda: Tiia Nurmis, ta juhib täna Tallinna Mementot ja Represseeritute Registri bürood. Peep Varju, juhib Eesti Represseeritute Abistamise Fondi. Teeme neile ja meile kõigile ühe aplausi...

Et ei jääks õhku musta masendavat meeleolu, siis tuletaks meelde ühte seika: Oli Vabariigi aastapäev, mis teadupärast on 24. veebruaril, kuid president soovis õnne kaitseväelastele võidupüha puhul, mis ootab meid tänavugi ees 23. juunil. Ajakirjandus võttis sellel teemal rohkesti sõna ja pani presidendile pahaks. Represseeritud ei pelga midagi ja julgen Teie nimel soovida ka leinapäeval: Head võidupüha!

Elagu Eesti!

Ja muidugi: Slava Ukraini!

Uuendatud nimetahvel Memoriaalil.

Tartu Memento kevadsuvised tegemised 2023. aastal

Ühingu aruandekoosolek oli 15. aprillil korporatsioon Ugala kaunis saalis. Alustuseks musitseeris meie liige Tiia Koitla oma õpilasega. Uus juhatus, kes oli aasta tagasi valitud, andis ülevaate tegemistest. Toodi esile, et koostöö linnavalitsusega on hea. Oleme saanud linnalt rahalist toetust. Jätkub koostöö mälestuspäevade tähistamisel. Linn tagab tehnilise toe ja samuti on arvestanud ühingu ettepanekuga, et pikematel tseremooniatel oleks istumise võimalus. Ühingu liige Ruth Lajal tegi tore ettepaneku linnavalitsususele: "Tallinna linna sõidueeskirjades on tasuta sõit represseritu tunnistuse ettenäitamisel. Ka meie Tartus võiksime pöörduda linnavalitsuse poole, et need, kes tulevad Tartu Memento liikmetega kohtuma, saaksid ka Tartus tasuta sõita." Kurb oli tõdeda, et eelmisel aastal lahkus 7 liiget: Liis-Ingrid Madsen, Virve Sillapuu, Eha Sinimäe, Linda Lilienthal, Silvia Tiisler, Valter Tootma ja Sirje Talv.

Tartu Memento 1941 aastal küüditatud. Vasakult Ruth Lajal, Tiia Reet Pehka, Luule Nurga, Valve Luuka. Foto: Eha Kaljuvee

Üks olulisemaid iga-aastaseid kokkusaamisi on 14. juunil "Rukkilille" monumendi juures, kus tähistame juuniküüditamise aastapäeva. Tseremooniast viis läbi linnavalitsuse kommunikatsioonijuht Indrek Mustimets. Sõna võttis Tartu linnaape Urmas Klaas. Mälestuspalve luges õpetaja Ants Tooming. Kui alustuseks kõlas Eesti hümn, siis tseremoonia lõpetas muusika „Põhjavaim“.

Tartu Memento 1949. aastal küüditatud Foto: Eha Kaljuvee

Ivanovka poisid Elmar Lillo ja Mart Põderson. Foto: Eha Kaljuvee

Järgmine kokkusaamine oli 8. juulil, kui mälestasime Tartu vanglas mõrvatuid Pauluse kalmistul mälestusmärgi juures. Tartu linna poolt oli kohal Indrek Mustimets. Mälestuspalve viis läbi Maarja koguduse diakon Urmas Saupöld.

Mõrvatute mälestustseremoonia 8. juulil. Vasakult Indrek Mustimets ja diakon Urmas Saupöld. Esiplaanil Stella ja Konrad Tuubel.

Foto: Tartu Memento arhiiv
Edasi loe lk 6

TARTU

Algus lk 5

Suvel korraldasime kahepäevase ekskursiooni Haapsallu ja Lõuna-Läänemaale. Ühingu teemakohased muuseumid olid Iloni Imedemaal ja Rannarootsi Muuseum. Lõunastasime Talupoja kõrtsis. Õhtul kohtusime Arnold Aljastega, et käia koos Puijes ja mälestada 1944. aasta sügisel sealt rannast põgenejaid. See oli väga päevakajaline, mõeldes Ilon Viklandi või rannarootslaste peale. Ööbisime Lihulas ajaloolises Sakste Majas, mis pakkus ödusat ja suursugust olemist, sh nii vaimu kui ihu kosutust, sest hosteli pererahvas oli meile ka sauna kütnud. Järgmisel päeval oli meie giidiks arheoloog Mati Mandel, kes on üle viiekümne aasta selles piirkonnas kultuuripärandit avastanud, uurinud ja tutvustanud. Tutvustime Lihula linnuse ja mõisaga, käisime keskaegses Kirnu mõisas, mis praegu on eraomandis, Kirbla kalmistul, Kõmsi muinaskalmetel, Vatla linnuses ja Karula kirikus. Saime teada, kus on Uluotsade perekonna matmispaik. Bussiaknast saime uudistada Kasari vana silda ja hetkel kuulsat Metsküla Kooli.

Evi Pihelgas kirjutas juhatusele: *Ongi alanud argipäevaelu, aga see reis, mille teie meile, Memento liikmetele, pakkusite sel suvel ei unune kaua aega. See oli väga suureks elamuseks ja meeldejäävaks ajalootunniks veel vanaduse päevil. Ma ei olnud selles Lääne-Eesti piirkonnas väga palju käinud ja enamik paiku, mida me külastasime, olid mul nägemata. On tohutu rõõm näha, millise hoole ja armastusega mõned paigad Eestis korda tehakse ja huvilistele tutvustatakse. See on ju Eesti ajalugu ja tulevased põlvkonnad on kindlasti väga tänulikud. Ja et leidub selliseid inimesi Eestis, kes kõik need väärtused leiavad, korda teevad ja meile tutvustavad! Fantastiline!!!*

Tartu Memento juhatus

Puijes suurpõgenemise mälestusmärgi juures. Foto: Tartu Memento arhiiv

Mälestame 2023. aastal lahkunud liikmeid:

Udo-Vello Lamp

30.04.1924 - 8.06.2023

Marta Pärn

7.12.1927 - 11.06.2023

Mart Peik

29.01.1939 - 28.07.2023

PÕLVA

Põlvamaa Memento Liikmed Pilistveres Foto: Rein Toom

Põlvamaalaste suvi 2023

Põlvamaa mementolaste suve täitsid traditsioonilised 14. juuni leinapäeva üritused Verioral, Põlva raudteejaamas ja Tallinnas memoriaali juures. Osalesime ka kokkusaamisel Pilistveres, nagu alati. Tagasiteel Pilistverest külastasime Meleski klaasimuseumi. Juulikuus toimus õppereis Lääne- ja Hiiuimaale, mille kohta alljärgnevalt jagab oma muljeid reisil osalenud Põlvamaa mementolane Lydia Paris.

Roman Parmas

Malle Rätsep Põlvamaalt asetab küünla oma vanaisa mälestuseks (14. juuni 2023) Foto: Põlvamaa Memento fotoarhiiv

Põlvamaa mementolane Avo Raag näitab hukkunud kaadriorhvitseride seinal oma vanaisa kapten Ado Talussaare nime, kes suri Sosva vangilaagris (14. juuni 2023) Foto: Põlvamaa Memento fotoarhiiv

Memento Põlvamaa ühenduse õppereis Lääne- ja Hiiumaale

12. juulil siirdus bussitais Põlvamaa mementolasi ühenduse esimees Roman Parmase korraldatud kolmepäevasele õppereisile Lääne- ja Hiiumaale.

Alustasime Haapsalu lähedal Kadarbiku külas Tammiku talus asuva kunstnik Ants Laikmaa (1866-1942) majamuuseumi külastamisega. Muuseum asub kunstniku enese projekteeritud omapärase rahvusromantilisest stiilist ja rookatusel elumajas. Majamuuseumi esimesel korrusel on Laikmaa elukäiku tutvustav väljapanek. Ants Laikmaa maalib palju portreid nii eesti haritlastest, talurahvast, samuti ka loodusmaastikke. Ta on maalinud ka mitmed autoportreed. Maja ülemisel korrusel on eksponeeritud ateljee ning töö- ja magamistuba koos isiklike esemete ja etnograafilise vanavaraga. Kunstnik on maetud kodumaja parki.

Reis suundus edasi Haapsallu. Kõigepealt külastasime Haapsalu raekoda, milles on nüüd muuseum. Ajaloolises raekojahoones (1775) saime giidi juhendamisel tutvuda Haapsalu peaaegu 200 aasta pikkuse kuurordiloo, provintsi linna arenguga Tsaari-Venemaa keiserlikuks kuurordiks ja armsaks Eesti suvitustlinnaks. 1929. aastast alates oli Haapsalu linnapeaks Hans Alver, kelle punased 1941. aasta juunis arreteerisid.

Haapsalu loss on toomkirikuga piiskopilinnus, mille ümber kujunes aja jookul linn. Linnuse ehitamisest 13. sajandil kuni 17. sajandi lõpuni oli see kohalike valitsejate residents. Praegu asub lossi põhiosas keskaja muuseum, mille kaudu pääseb lõunatiivas asuvasse kirikusse, mille võlvide all asuvas ristimissaalis olev kajaefekt andis giidi esitatud laulu ajal tunde, nagu laulu esitaks mitte solist vaid laulukoor. Legendi kohaselt elab lossis Valge Daam, kes kunagi olevat elusalt kabeli seinasse müüritud. Igal augustil täiskuu ajal ilmub lossi Valge Daam ja leinab oma armastatud. Giid näitas ka akent, kuhu ta ilmuvat.

Esimese ilusa päikeselise päeva õhtuks jõudsime mööda peegelsiledat merd praamiga Rohukülalt Heltermäe sadamasse ja edasi läks sõit Kärklasse ööbima. Mina reisisin Hiiumaale elus esimest korda, seega oli kõik järgnev uudne ja põnev.

Hommikul tervitas meid rõõmsameelne giid hiidlane Tiit. Tema huvitavaid ja asjalikke selgitusi ning hiidlaste juhtumeid ja nalju nautisime terve päeva.

Kõigepealt külastasime Aia tänaval

Põlvamaa mementolased Puise neemel. Foto: Ants Korge

asuvat arteesia kaevu. Kes soovis, võis oma pudelid kristallpuhta allikaveega täita. Hiiumaal Kärkla lähedale langes ennemuiste meteoriit, mille kraatri vilkakatest paekihistest põhjustatult liigub siin põhjavesi surve all. Maapinnale purskub vesi katkematu joana läbi 10-15 meetri sügavusele pinnasesse asetatud torude. Aia tänaval aedades on palju arteesiaveel töötavaid purskkaeve.

1929. aastal ehitasid Ungern-Sternbergid Suuremõisa kalevivabriku, kus töödeldi kohalikku meriinovilla. 1830 koliti see Kärkla karjamõisa. Vabriku ümber ehitati hiljem hooned omanikele ja töölisele. Vabrik elas ka eelnevalt üle tulekahjusid ja ehitati jälle üles, kuni 1941. aastal punaarmee lasid vabriku-, jahu-, villa- ja saeveski hooned lõplikult maha põletasid. Tänapäeval on säilinud osa elumaju, näiteks 60 m pikk nn pikk maja, mis oli ehitatud omal ajal direktorile elamiseks.

2012. a püstitati Kärklasse mälestusmärk Teises maailmasõjas hukkunud hiidlastele, olenemata, mis mundrit nad kandsid. Kiviplakkidel on väga paljude hukkunute nimed.

Edasi uudistasime Suuremõisa lossi ja kirikut ning Vaemla villaveskit, kust soovijad said endale kaasa osta lõnga, sooje villaseid sokke ja kampsuneid.

Käisime ka Kassari surnuaias, kus puhkab Marie Underi emapoolne perekond.

Käinasse on ehitatud tänapäevane elamuskeskus Tuuletorn. Hiiumaa oma vär-

vika looduse, kultuuri ja merendusega on väga mitmekülgne ja seega on Tuuletorn natukene muuseum, väheke teaduskus ja pisut mängumaailm. Tuuletornis olev Baltimaade kõrgeim, 20-meetrine sise-ronimissein jäi küll vanusest lähtuvalt mementolaste poolt proovimata.

Külastasime ka Pihla külas asuvat gooti stiilis Reigi kirikut, RMK loodushariduskeskust ja Kõpu tuuletorni.

Reisi kolmandal hommikul sõitsime mööda rahulikku sillerdavat merd tagasi mandrile.

Kõigepealt suundusime vaatama Puise neemel asuvat 1944. aasta paadipõgenikele püstitatud mälestusmärki. Suurel kivil on saabuva punaterrori eest põgeneva ema ja kohvriga lapse kuju, mille autor on Aivar Simson ehk Seaküla Simson. Kahjuks jäid paljud põgenikud merre. Seal kohtusime Eesti Memento Liidu juhatuse esimehe Arnold Aljastega, kes rääkis meile lähemalt mälestuskivi saamisloost.

Pärnus lõunatasime, jalutasime rannapromenaadil ja puhkasime jalga Raimond Valgre kuju juures.

Edasi läks teekond koju Põlvamaale, igaüks oma tööde-tegemiste juurde ja seda nüüd juba reisilt saadud suurema energiahulga, uute teadmiste ja muljetega. On väga tänuväärne, et Põlvamaa Memento korraldab üritusi, mis aitavad oma liikmetel püsida läbi elukestva õppe vaimselts erksatena.

Lydia Paris

JÄRVAMAA

14. juuni Järvamaal

Järvamaal ei ole küüditamisohvritele eraldi mälestusmärki Ambla ja Albu piirkonnast väljasaadetutele. Järvamaa mementolased asetasid lillekorvi Vabadussõja mälestusmärgi jalamile.

Leinapäeva mälestushetked Türil 13. juunil, millele järgnes südamlük kontsert Türi raudteejaamas.

Mälestushetked Paides Murtud rukkilille kivi juures.

Mälestuskivi Järva-Jaanis.

Mälestushetked Koerus Väinjärve vallast küüditatutele.

Mälestuskivi Öötlase Kareda vallast küüditatutele.

Fotod: Järvamaa Memento kogu

Jõgevamaa mementolased Kuremaa lossis.

Meil on traditsiooniks kord aastas kokku tulla. Oleme need kokkusaamised korraldanud enamasti ikka detsembris. Viimasel paaril aastal aga kevadel ja seda põhjusel, et soojal ajal on liikumine ja kodust välja tulemine lihtsam ja turvalisem. Vanus teeb oma töö, midagi ei ole parata. Seekordne kokkusaamine toimus maikuu 19. kuupäeval kauni Kuremaa järve kaldal asuvas Kuremaa mõisa lossis.

Kokkulepped peo toimumise osas said teoks juba detsembris. Täname lossi personali abi eest ürituse korraldamisel. Et meel oleks rõõmus ja tuju hea, siis selles aitas meid Jüri Homenja.

Jüri Homenja.

14. juuni Jõgeval

PÄRNUMAA

Kes minevikku ei mäleta...

Parafraseerides Juhan Liivi – kes minevikku ei mäleta, see võib kergesti kaotada tulevikus oma vabaduse. Juuniküüditamise 82. aastapäev Pärnus oli suuresti pühendatud meie mälestuste edastamisele tulevastele põlvedele. Meie kaome, aga ajalugu kipub korduma ja kui ei õpita oma mineviku kogemustest, siis võib järeltulijaid tabada tulevikus taas vabaduse kaotanu saatus. 14. juuni keskpäeval kogunesid Pärnu Leinaparki võõrvõimu läbi kannatanud, nende järeltulijad, pärgade-lilled-küünalde asetajad, kõnelejad, lauljad, luule esitajad. Mälestuskivi kõrval seisis auvalves relvastatud kaitseliitlased ja Eesti Lipu Seltsi leinalippudega skaudid-gaidid. Päev algas hümnide laulmise ja leinaseisakuga.

Pärnumaa praost Eliisabeti koguduse pastor Tõnu Taremaa rääkis hiljuti loetud Heljo Männi raamatust „Punane põrgu“, milles teda üllatasid sõnade seletused lehekülgede allservas. Temale ja meilegi on ju need sõnad hästi tuntud, nagu näiteks: Patarei, metsavennad, tapp, küüditatu, kartser, seltsimees, partorg, gulag, puhvaika, pajuk, punanurk, jne. Jah, neid seletusi vajab juba praegu noorem põlvkond. Asjaolu, et teatud sõnad kaotavad oma tähenduse uutes oludes, on ju normaalne, tähtsust omab vaid see, et koos sõnadega ei vajuks unustuse hõlma teadmine, mis juhtub siis, kui kaotame oma vabaduse. Hingehoidja meenutas ka sõnu Taaveti lauluraamatu psalmist „Nutulaul Paabeli vangipõlves“, kus samuti küüditatud meenutavad oma kodumaad seal kaugel võõrsil sõnadega: „... kui ma sind unustan, Jeruusalemm, siis ununegu mu parem käsi! Jäägu mu keel kinni suulae külge, kui ma sinule ei mõtleks ...“. On tähtis, et minevik ei muutuks tulevikule arusaamatuks, et meie lapselapsed ei küsiks, miks te politsei ei kutsunud, kui teid ilma süüta kodudest minema viidi.

Tõepoolest, juba tänane päev näitab Ukrainas toimuva valguses, et me ei tohi kaotada valvsust, ei tohi unustada minevikku, sest vabadus on väga õrn ja habras asi, mida on kerge kaotada, aga raske taastada.

Sama teemat käsitlesid ka teised kõnelejad: abilinnapea Meelis Kukk, POL üldkogu esimees Lauri Luur, Eesti Sõjameeste Pärnu Ühenduse juht Jüri Kask. Pärnu Memento juhatuse esimees Kirsti Portnov rääkis tänapäeva elu probleemidest ja raskustest. Asetati

Mälestushetked Pärnu leinapargis. Fotod: Pärnu Memento kogu

pärjad ja lilled. Päevakohaseid luuletusi lugus Koidula Gümnaasiumi õpilane Astrela Angela Linder õpetaja Anu Helemäe juhendamisel, laulis Pärnu Kunstide Kooli solist Carola Kaaver. Mälestuspäeva juht Isabell Maripuu rääkis küüditamise faktoloogiast, dokumentidest, traditsiooniliselt lugus küüditatute mälestusi. Ürituse lõpetasid Taimi Laituse juhatusel Vana-Pärnu kultuuriseltsi lauljad ansamblist Hõbene südameid soojendavate lauludega.

Isabell Maripuu, Pärnu Memento

HARJUMAA

Nagu tavaks, kogunesid mementolased 14. juunil Keila raudteejaama juures asuva küüditatute mälestusmärgi ümber. Fotol kõneleb Harjumaa Memento eestvedaja Heidi Ivask.

Pilistveres

Fotod: Harjumaa Memento kogu

VILJANDIMAA

Viljandi Memento suvised ettevõtmised

23. juunil avati Viljandi Vabaduse platsil originaali järgi taastatud Vabadussõja mälestussammas. Kujud taastasid tunnustatud skulptorid Tiiu Kirsipuu ja Ivan Zubaka. Kohal oli palju külalisi ning samuti kohalikke linnainimesi, kelle hulgas ka arvukalt mementolasi. Mementolased asetasid samba jalamile ka pärja.

19. augustil toimus Hargla kirikus Eesti eest elanud ja elu andnud inimeste mälestuspäev. Samal päeval leidis ka aset Rukkilille päev.

23. augustil käisime Pilistveres traditsiooniliselt tähistamas kommunismi ja natsisimi ohvrite mälestuspäeva.

31. augustil andis justiitsminister 34 inimesele üle Vabaduse Tammepärja aumärgid. Viljandimaalt sai selle proua Ivi Kasak, kes kiitis ürituse ladusat ja ilusat läbiviimist.

Sügisest algavad taas igakuised kokkusaamised ning muud üritused.

Loodetavasti on osavõtt arvukas ning toob kaasa tore-daid kohtumisi.

Ene Juurik

Memento pärjaga taasavatud Vabadussõja mälestussamba juures. Foto: Jaan Männik

HIIUMAA

Hiidlaste tegemistest

Hiidlaste jaoks on aasta algus olnud kaotusterohke, üksteise järel läks manalateele viis pikaagset ja aktiivset ühingu liiget. Jaanuaris lahkus 95. eluaastal ühingu asutajaliige ja meid kaua aega Memento Liidu juhatuses esindanud Leida Kiiver. Meie kõigi kurvastuseks järgnes talle peagi samuti meid Memento juhatuses esindanud Vilma Tikerpuu. Vilmat jääme mäletama võrratu kaaslasena, haruldaselt sooja ja südamlisena, alati abivalmis optimistina.

Muus osas on meie tegevus kulgenud aastatega väljakujunenud rütmis. Tavapärastelt oleme tähistanud vabariigi aastapäeva, märtsiküüditamise ja juuniküüditamise tähtpäevi. Kuigi read hõrenevad, oleme suutnud osa võtta suvisest EVL kokkutulekust Toris ja küüditatute mälestusüritusest Pilistveres. Veel sel aastal kavandame kohtumisi Saaremaal ja Läänemaal Puise ninal.

Märtsis valisime uueks esindajaks Memento juhatusse Malle Pärteli, kes on aktiivselt tegevusse lülitunud.

Rõõmustava sündmusena saab ära märkida meie vanima liikme Elmar Hollmanni 100. sünnipäeva. Aasta lõpetame nagu ikka ühises jõululauas, kus peame meele juubilare ja teeme aastast kokkuvõtte. Kaotustele vaatamata säilitame optimistliku meele ja tegutseme võimetekohaselt edasi.

Helve-Esta Sillamaa, juhatuse liige

LÄÄNEMAA

Juuniküüditamise mälestuspäeval riputati mälestuslindid ka Haapsalu raudteejaama.

Mälestusküünalde süütamine kirikus. Fotod: Läänemaa Memento kogu

Oma rahva ajalugu peame teadma ja hoidma

Memento Tallinna Ühenduse rahvas soovis 23. augustil osa võtta väljakujunenud traditsiooni kohaselt nii Pilistvere Kivikangru jalamil toimuvast tseremooniast kui ka riiklikust mälestustseremooniast Kommunistiohvrite Memoriaalis Maarjamäel.

Memento Liidu juhatuse esimehe palvel esinesin Tallinna sümbolpaigas - Memoriaalis - meiepoolse pöördumisega ning asetasin rahvusvärvides pärjad nii hukatud eesti ohvitseride Mälestusseina jalamile kui ka kõikide teiste uhkete pärgade keskele pärast riiklike kõnede kuulamist.

Riigikogu esimees Lauri Hussar rõhutas, et Eesti kaotas oma miljonilisest elanikkonnast iga viienda inimese ja praegune pilk tulevikku kinnitab meie soovi kaitsta oma riiki, sest vabadus ja õiglus peab kestma. Ühtlasi mõistame hukka Ukraina riigi hävitajad ja koos liitlasriikidega anname Ukrainale igakülgset abi. Hussar kinnitas, et kuriteod, mis tabasid meie rahvast, ei tohi enam kunagi korduda.

Peaminister Kaja Kallas lausus, et Maarjamäel hing vakatab. Iga 10 000 nime taga on ju inimene, kes totalitaarses süsteemis on ebaoluline ja tühine. Kallas kinnitas Ukraina toetamise olulisust ning Venemaa karistamist toimepandud kuritegude eest.

Justiitsminister Kalle Laanet rääkis kahe riigi 1939 sõlmitud leppes. Hirvepargi kõnekoosolekul nõuti esimest korda salaprotokollide avalikustamist ning 1991. aastal *de facto* Eesti iseseisvuse taastamine on meile erakordselt tähtis. Tuhanded inimesed on ennast ohverdanud, pingutanud ja nüüd oleme vabad. Meie ei tegele

Foto: Anne Eenpalu kogu

salaprotokollide sepsimisega ja Krimmi ei tohi anda Venemaale vahetuskaubana Ukraina saamiseks NATO liikmeks. Tulevaste põlvede rahu nimel peame kaitsma ausat palet ja olema liitlased ühiste väärtuste nimel - isiku ja rahva vabaduse puutumatus nimel. "Vabaduse ja elu hoidmine on meie eesmärk", lõpetas oma pöördumise Kalle Laanet.

Poola suursaadik Grzegorz Kozlowski rõhutas, et totalitarism ei tohi korduda, meie riikide piirid suleti, rahvas kandis despootlike mõrtsukate poolt põhjustatud valu ja hävingut ja nüüdseks on kommunismi ajastu pimedus selja taga. Balti kett demonstreeris iseseisvuse ja vabaduse tahet. Ukrainas tapab Venemaa elanikke ning demokraatia Venemaal on kadunud.

Aitame Ukraina riiki tema iseseisvuse ja väärikuse hoidmise teel. Poola suursaadik lõpetas oma pöördumise soovi ja lootusega, et totalitarism ei tohi korduda.

Eesti Mälu Instituudi juhataja Meelis Maripuu toetas Poola suursaadiku kõnet mõõndusega, et salaprotokollide sõlmimisega hävitati nii Poola kui ka Balti riigid. Agressioonisõda Ukrainas peab hukka mõistetama ning süüdlased peavad saama karistatud. Maripuu mõnits, et ei õpitud Gruusia sõjast ning Krimmi annekteerimisest ja et ISMide kattevarju all toimepandud kuriteod on jäänud sisuliselt karistamata. Agressioonikuritegude Tribunal vajab käivitamist ning kuriteod hukkamõistmist.

Oma kõnes tänasin kõiki Eesti valitsusjuhte, kirikutegelasi ja organisatsioonide esindajaid osavõtu eest Linda kuju jalamil Toompea nõlval küüditamise mälestuspäevade seisakutes, kutsete eest Vabadussõja Võidusamba jalamile riiklikele tseremooniatele ning selle eest, et nüüd on meil lisaks Kivikangruga ja maakondade rahnudega Pilistvere Memoriaalile olemas väärikas Kommunismiohvrite Memoriaal. Siin, rahus ja vaikus, sümbolises õunaaias, saame mõelda oma lähedastele ja silitada Siberis hukkunute nimemärgistusi. Hoiame oma lähedasi, sõpru, mälestusi ning Eesti Vabariiki. Kui koguneme nüüd oma uuesti rajatud kodudes, siis laulame ikka: "Ma tahaksin kodus olla, kui õunapuud õitsevad..."

Anne Eenpalu
Memento Tallinna Ühenduse
volikogu esimees

Kuriteod ei tohi jääda väärilise vastuse ja karistusest

Eesti Mälu Instituudi juhatuse liikme Meelis Maripuu kõne kommunismi ja natsismi ohvrite mälestuspäeval.

Kuigi rahvad ja riigid on sõdinud läbi kogu oma senise ajaloo, ei ole see tänapäeval õigustus sõjaliseks rünnakuks.

Esimene maailmasõja järgsed katsed hoiduda sõjast, toites agressoreid nende teele jäävate väikeriikidega, viisid veelgi suurema sõjani. 1938. aasta Müncheneri kokkulepe ei pidurdanud Hitlerit, mille tagajärjel Tšehhoslovakkia annekteeriti. Täna, 84 aastat tagasi kommunistliku NSV Liidu ja natsionaalsotsialistliku Saksamaa vahel sõlmitud salalepete toel hävitati tervikuna neli riiki – Balti riigid ja Poola. Lisaks sellele paisati Soome kaotusterohkesse sõtta.

Teise maailmasõja kogemus juhtis riikide rahvusvahelise kogukonna arusaamise ja kokkuleppeni, et relvastatud jõu kasutamine või sellega ähvardamine on rahvusvahelistes suhetes keelatud. Seejuures tunnistati agressioonisõja vallapäastmine ülimaks rahvusvaheliseks kuriteoks, mille süüdlased peavad saama karistatud.

Õeldakse, et võitjate üle kohut ei mõisteta. Kui natsionaalsotsialism kuulutati sõja lõppedes kuritegelikuks, siis kommunistlikku utopiat jutlustanud võitjariigil lasti edasi tegutseda. 2009. aastal kuulutas Euroopa Parlament 23. augusti kommunistliku režiimi all kannatanud rahvaste survel

kommunismi ja natsismi ohvrite ühiseks mälestuspäevaks. Täna ei pea baltlased ega idaeurooplased enam kuulama pidevaid süüdistusi russofoobias, kui räägitakse kommunistliku impeeriumi varemete õigusjärglase, Venemaa, ohust demokraatiale ja rahule.

Selle muutuse hind on olnud kõrge – tänaseks 546 päeva Venemaa agressiooni sõda Ukrainas, kümned tuhanded hukunud ukrainlased ja miljonid sõjapõgenikud ning sõda ei ole veel kaugeltki lõppenud.

Demokraatlikud lääneriigid ei suutnud või ei soovinud kahjuks oma silmi avada, kui Venemaa ründas 2008. aastal Gruusiat või annekteeris 2014. aastal Krimmi. Vaid üksikud suurriikide poliitikud, näiteks Saksa rahandusminister Wolfgang Schäuble ja USA endine välisminister Hillary Clinton tihkasid Ukraina territooriumi osalist annekteerimist võrrelda Hitleri poliitikaga Tšehhoslovakkias ning toonase suurriikide ebaõnnestunud lepituspoliitikaga. Kahjuks sellest ei piisanud.

Meile ei ole täna oluline, millise -ismi kattevarjus Venemaa oma imperialistlikku vallutussõda peab. Oluline on viia iga inimeseni arusaam, et taolised kuriteod ei tohi jääda väärilise vastuse ja karistusest.

Kommunismi levitamise loosungite all toimepandud kuriteod on seni jäänud piisava rahvusvahelise hukkamõistuta, rääkimata süüdlaste karistamisest. Venemaa

Foto: Marko Poolamets

ametlik poliitika on vastupidi tõstnud Stalini taas kõrgele aujärjele.

Loodetavasti aitavad praegused sündmused Ukrainas kaasa ka stalinistliku režiimi tegude adekvaatsele hindamisele rahvusvahelises mastaabis. Täna on esmatähtis teha jõupingutusi, et Venemaa praegused kuriteod ei jääks taas karistusest ning ühemõttelise hukkamõistuta. Mul on hea meel, et Eesti valitsus on vastava rahvusvaheline agressioonikuritegude tribunali loomise üks olulistest eestvedajatest.

Lõpetuseks pean kahjuks kordama sõnu, mis laususin siinsamas aasta tagasi. Loodan, et tulevasele raššismiohvrite memoriaalile, mis vabas Ukrainas kindlasti püstitatakse, ei lisanduks enam liiga palju ohvrite nimesid!

Mälestuspäev Pilistveres

**Nüüd lippude sini-must-valge
Taas heiskame üle me maa.
Vaid priiuse päikese all
Vabana lehvivad nad.**

Nende luuleridadega juhatas 23. augustil päeva üldjuht Silver Sild sisse kommunismi- ja natsismiohvrite mälestuspäeva Pilistvere kivi kangru juures. Uhkelt lehvivad Memento ja Eesti riigilipud. Mälestuskivide jalamile asetati mälestuskimbud ja süüdati leinaküünlad. Kõlas riigihümn ja ligi kolmesaja osavõtja nägudelt peegeldus hardus. Sinine taevast ja lippude leinalintide must tõid osavõtjate hinge tagasi mälestused aastakümnete tagustest aegadest Venemaa vangilaagrites või küüditamistest kaugele Siberisse.

Järg lk 14

Mälestuspäeva juht Silver Sild kõnelemas. Foto: Rein Toom

Algus lk 13

Väikeses sõnavõtus rääkis päeva juht: „84 aastat tagasi sõlmiti Molotov-Ribbentropi salaprotokoll, mis viis meie riigilt iseseisvuse. Kuid meie rahvas ja riik tõusid jälle ja kolm päeva tagasi tähistasime Eesti taasiseseisvumise aastapäeva. Ja täna oleme me siin, murekividest laotud kivi kangru juures, et meenuta neid, kes on hukatud või nälga surnud Venemaa vangilaagrites. Me meenutame 1941. ja 1949. aasta küüditamiste läbi kaugel Venemaal surnud saatusekaaslast. Nad surid võõral maal ja puhkavad võõras mullas, kus neile ei ole enam risti ega mälestuskivi. Homme aga tähistab oma taasiseseisvumise aastapäeva Ukraina, kus praegu voolab veri ja võideldakse taas oma vabaduse eest. Ja vaenlane on ikka sama agressor“.

*Sind armastan, mu püha Eesti,
Su merd ja randu põhjataeva all.
Sa uhkelt käinud kannatuste radu-
Oh helde Looja, ole varjuks sul.*

Päevakohase eestpalve pidas Piliistvere Andrease koguduse vikaarvaimulik Andres Aaste.

Riigikogu esindajana soovis kohalolijatele kindlat meelt Helir-Valdor Seeder. „Me peame olema veelgi ühtsemad, sest meie naabruses käib sõda. Vene agressor ei tohi seda sõda mitte mingitel tingimustel võita. Ja selleks peame me kõik, kõik riigid, andma abi Ukrainale. Ja meilgi siin Eestis peab olema rohkem üksmeelt. Meil ei ole aega erimeelsusteks“.

Kohalolijaid tervitas ka Eesti Memento Liidu juhatuse esimees Arnold Aljaste:

„Lugupeetud mementolased, Murtud Rukkilille Ühingu, Siberis Sündinud Laste ja Represseeritute Klubi liikmed, meie sõbrad ja toetajad! Jah, represseeritud ühendavad organisatsioone on just nii palju. Nad ei konkureeri, vaid täiendavad üksteist ja meie liikmed on kogunenud siia, Eestimaa pühasse paika, Piliistveresse, ja asetanud lilled nende mälestuseks, kes puhkavad haudades, kus enamasti ei ole ei kivi ega risti.“

23. augustil 1939. aastal sõlmiti inimkonna ajaloo häbiväärseim leping Saksa- ja Nõukogude Venemaa vahel, mis jagas Euroopa mõjusfäärideks ja mille tulemusel puhkes II Maailmasõda, milles hukkus rohkem kui 65 miljonit inimest. Me kaotasime hukkunute ja maalt põgenenutega pea viiendiku oma rahvast.

Ajalugu tagasi me ei keera, aga okas on hinges - meie ohvitserkond ja kaitseliitlased hukati, ilma võimaluseta vastu hakata. Vaatamata väikesearvulisele kaitsevæele, oli koos kaitseliidu ja reserviga meil võimalus välja panna rohkem kui 100 000 relvastatud meest, kelle käsutuses oli pea 200 000 käsituli relva, nende tarvis 100 miljonit padrunit, 125 tuhat käsigranaati, 11 tuhat tankitõrjemiini, 42 lennukit, 15 sõjalaeva ja 2 uut ja

Piliistveres oli seekord Järvamaalt Siberis sündinud laste delegatsioon. Vasakult: Eduard Algepus, Mari Rikk, Silva Kärner, Vello Talviste. Meiega koos oli pildil Järvamaa Memento ühenduse liige, lippur Vello Vilu (vasakult teine) Foto: Järvamaa Memento kogu

moodsat allveelaeva ja ME EI HAKANUD VASTU! Laidoneri korraldusel korjati kaitseliitlastelt relvad ja president Päts kirjutas alla omariiklust hävitavad dokumendid.

Võrumaa mees Olev Kasak helistas mulle enne president Pätsi monumendi avamist ja palus: „Tee midagi, et seda monumendi ei tuleks, või kui ta tulema peab, siis pandagu Jämejala haigla hoovile!“ Olev tervitab Teid kõiki ka täna. Ta sai 16. aprillil 97-aastaseks ja tema suurimaks sooviks oleks, et meie riiklus oleks rajatud aususele ja kainusele ja Riigikogu tasandil mõistaks hukka nn. „vaikiv ajastu!“

23. august on meie jaoks ka vabadusvõitluse päevaks. Just sel päeval 1979. aastal avaldati Balti Apell, kuhu olid allkirjandnud leedukate ja lätlaste kõrval ka Erik Udam, Endel Ratas, Mart Niklus ja vabadusvõitluse üks legendaarsemaid inimesi Enn Tarto!

23. augustil 1987 toimus Hirvepargi miiting ja 23. augustil 1989 Balti kett. Me oleme tänulikud julgetele ja kindlameelsetele, kes vaatamata repressioonidele astusid samme omariikluse taastamiseks! Vaba Eesti Riik on suurim kink ja saavutus, mis meile meie eluajal on osaks saanud.

Kaaskannatajad! Jah, naabriga ei ole meil tõesti vedanud. Täna on sõjakas Venemaa Ukraina rahva kallal. Me oleme uhked, et oleme palju aidanud, aga võiduks on seda seni olnud vähe. Väsisvad võitlejad ja väsisvad aitajad, aga „kotti, see naaber ajada tuleb ja selleks peab maailm pingutama. Kutsun teid toetama Ukrainat annetuste kaudu ja seda läbi Kaitseliidu. Kaitseliidu arvel-dusarve on: EE461010022002422007 viitenumber: 62020100012, selgitusse: Ukraina toetuseks!

Head saatusekaaslased! Mitte miski ei

ole iseenesestmõistetav, vabaduse eest tuleb seista iga päev ja seda oleme me siin tegemas!

Sisukat päeva, jõudu, jaksu ja head tervist! Meile kõigile! Slava Ukraini! Elagu Eesti!“

Arnold Aljaste andis üle ka Eesti Memento Liidu teenemärgi Pärnumaa Ülekohtuselt Represseeritute Ühenduse „Pärnu Memento“ juhatuse liikmele Isabella Maripuule.

Ka Eesti Represseeritute Sihtasutuse juhatuse liige Peep Varju rääkis meie kannatustest ja läbielamistest okupatsiooni aastatel. „Me seisame selle eest, et kõik Venemaa repressioonide all kannatajad oleksid kaitsitud ja nendel oleksid väärikad sotsiaalsed tagatised. Me teeme koostööd Läti ja Leedu vastavate organisatsioonidega, sest nii oleme veelgi kindlamad ja tugevamad oma nõudmistes. Kümned tuhanded on Venemaal hukkunud ja hukatud. Ja need, kes veel on meie keskel, peavad olema väärikalt koheldud“.

Mälestuspäeva lõupalvuse pidas Andres Aaste. Püsti seistes lauldi „Hoiä Jumal Eestit“.

Tervitused koduteele andis kaasa ka päeva üldjuht Silver Sild: „Soovin kõigile tugevat tervist ja jõudu! Et meie mälestused ei kustuks! Ja et meie kohal oleks ikka sinine rahutaevast ja laual leiba, mida lõigata!“

Päev jätkus traditsioonilises ühises supilauas Piliistvere pastoraadi juures. Veel kaua istuti varju all, meenutati kaugaid aegu ja kannatusi ning kuulati rahvalikke laule ansamblilt „Põldsepp ja pojad“. Laulud Siberi aegadest tõid mõnelegi pisara silma.

Taaskohtumisteni järgmistel aastatel Piliistveres, head saatusekaaslased!

Silver Sild

Eesti riik diskrimineerib kommunistide sõjakuritegude ohvrite Venemaal sündinud lapsi

Peep Varju
Memento
Tallinna
Ühendus

**Kõne Piliistvere
memoriaalis
23. augustil 2023**

Täna, 23. augustil on Euroopas natsismiohvrite ja kommunismiohvrite mälestuspäev. See otsus langetati Euroopa Liidu riikide poolt Prahas 2009. aastal. Meie Eestis teame, et 1939. aastal sellel päeval sõlmitud nn Molotov-Ribbentropi pakt ka agressiivse Euroopa suurriigi vahel põhjustas Teise maailmasõja. Nädal hiljem algas kallaletungiga Poola riigile mõlema agressori kooskõlastatud sõjategevus naaberriikide allutamiseks oma mõjusfääri. Eesti Vabariigi likvideerimine sai alguse Moskvast, kus 28. septembril 1939 natslik Saksamaa ja kommunistlik Nõukogude Liit vormistasid Poola jagamise omavahel.

Teine maailmasõda põhjustas tohutuid inimkaotusi agressorite naabritele, Ida-Euroopa riikidele, Neil tuli taluda mõlema agressori okupatsioone ja sõjakuritegusid. Uurimused on tõendanud, et võrdluses rahvaarvuga olid suurimad inimkaotused Poolal ja Eestil. Meie uurimustega on selgeks saanud, et Eesti inimkaotused nõukogude okupatsioonide ajal olid ligi 10 korda suuremad, kui natside okupatsioonist põhjustatud inimkaotused. Aegumatute inimsusevastaste sõjakuritegude eest toimus Nürnbergis kohus natsiriigi juhtide üle ja nad said surmanuhtluse. Kuid sõja võitnud riikide poolel olnud N. Liidu veel rängemad sõjakuriteod jäid karistamata ja need vaikiti lihtsalt maha.

Nüüd on Venemaa diktaatorile V. Putinile Ukrainas toime pandud sõjakuritegude eest vormistatud vahistamise order. Ja ta on kuulutatud sõjakuritegijaks, Ukraina laste massiline deporteerimine Venemaale on süüdistuse aluseks ja rahvusvaheline õigus hindab laste vastu toime pandud sõjakuritegusid eriti rängaks. Sellest lähtuvalt tuleb täna siin Piliistveres kommunistide genotsiidi ohvrite Memoriaalis suure murega tunnistada, et Eesti Vabariik ei ole täitnud rahvusvahelise õiguse norme

kommunistide Eestis tehtud sõjakuritegude osas. Kui 24. novembril 1994 Eesti riik ühines aegumatuid inimsusevastaseid kuritegusid fikseerinud konventsioonidega, siis ta võttis ka endale kohustuse nende täitmiseks ja rakendamiseks oma riigi õigussüsteemis. Meie mureks on saanud 20 aastat tagasi jõustunud represseeritud isiku seadus, lühendatult RIS, mida Eestis pidevalt ei täideta ja karistamatult rikutakse.

Selle seaduse järgi on kõik Venemaale deporteeritud Eesti kodanike seal sündinud lapsed represseeritud isiku staatusega rahvusvahelise õiguse mõistes. Seaduse esimeses paragrahvis on selline tekst: „Õigusvastaselt represseeritud isiku mõiste käesolevas seaduses on määratletud rahvusvahelise õiguse alusel koos kõigi sellest tulenevate järeldustega“. Seda formuleeringut seaduses pole mõistnud Õiguskantsleri Kantslei töötajad. Meie, kannatanute ühingu 14.06.2022 tehtud taotlusele tõkestada seaduse süstemaatilised rikkumised Sotsiaalkindlustusameti poolt vastati eitavalt pärast kaks ja pool kuud kestnud uurimist. Eestis seaduslikkuse järelevalve eest vastutav kõrgeim organ teatas meile 7. septembril 2022, et pole sellist probleemi!

Venemaale deporteeritud kümned tuhanded Eesti kodanikud on rahvusvahelise õiguse mõistes sõjakuritegude ohvrid, aegumatute inimsusevastaste kuritegude ohvrid. Sõjakuritegude ohvrite Venemaal sündinud lapsed on meie RIS- seadusega tunnistatud represseeritud isikuteks mis tahes piiranguid neile lisamata. Seaduse õigeks mõistmiseks tuleb lahus hoida kahte fakti. Esiteks, lapse õigus saada kohe represseeritud isiku tunnistus. Teiseks, repressioonidest tingitud kannatuste kestvus. Lapse puhul tähendab kannatuste lõppemist kodumaale saabumise aeg ning sellega on fikseeritud temale pensioni staažile lisatud aastad. Selle lihtsa tõsiasi mittemõistmine näitab riigiametnike puudulikku emakeele oskust seaduse teksti lugemisel, nõukogude kuritegeliku õigussüsteemi mittemõistmist ja lisaks ükskõiksust ränga lapsepõlve läbi elanud Eesti kodanike suhtes.

RIS-seaduse tegi Riigikogu okupatsioonide repressiivpoliitika uurimise riiklik komisjon (ORURK) koostöös poliitvangide, Memento ja vabadusvõitlejate ühenduste poolt valitud esindajatega. Justiitsministri valitsuskomisjon K.-M. Vaheri juhtimisel andis seaduseelnõu üle Riigikogule oktoobris 2003. ORURK-i komisjoni juhtisid

tuntud õigusteadlased ja juristid, kes järjekindlalt taotlesid seaduse sidumist rahvusvahelise õigusega. Tuntuim oli õigusteadlane ja endine kahe okupatsioonivõimu poliitvang Enn Sarv. 1997. aastal avaldas ORURK-i komisjon E. Sarve uurimuse „Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus“. Tartu Ülikooli raamatukogu sai komisjonilt need raamatud kui õppematerjali üliõpilastele. RIS-seadusega on fikseeritud ka valitsuse kohustused moodustada fond represseeritud ühingute tegevuse toetamiseks, jätkata repressioonide uurimistööd ja luua valitsuskomisjon kannatanute sotsiaalsete küsimuste lahendamiseks.

Me oleme ligi kaks aastat tegutsenud oma liikmete kaitsmiseks ebaseaduslike otsuste puhul ja on saanud selgeks, et RIS-seadusega pandud kohustusi on valitsus täitnud puudulikult. Justiitsministri juures tegutsev komisjon on võtnud teatavaks meie ettepanekuid, kuid pole midagi teinud nende rakendamiseks. Näiteks, RIS-seaduse muutmine 5-aastase tähtaja sissetoomisega ei ole kooskõlas Põhiseadusega, sest ei vasta kannatanute võrdse kohtlemise printsiibile.

Meie esitatud argumente kehtiva seaduse kaitseks pole arvestanud ei Riigikogu ega ka valitsuskomisjon. Maarjamäe Kommunismiohvrite Memoriaali statuudi kinnitas komisjon takkajärgi 2020. aastal. Selle statuudiga kõrvaldati memoriaali nimekirjast 50 eesti last, kes olid rahvusvahelise õiguse järgi sõjakuritegude ohvrid. Meie protesti komisjon ei arvestanud, kuigi olime 2019. aastal need nimed teistkordselt esitanud.

Represseeritud isiku seaduse loonud väärrikad õigusteadlased nagu ORURK-i komisjoni juhtinud Jaan Kross ja teised tema kolleegid on lahkunud meie seast, kuid meie kohus on kaitsta ja selgitada nende panust võitluses eesti rahva õiguste eest. Täna on teada vähemalt kaks inimest, kes 20 aastat tagasi osalesid meie RIS-seaduse teksti loomisel. Üks on vabadusvõitlejate esindajana valitud endine Riigikogu liige Kuno Raude. Tema on ka Memento ühenduse aktiivne liige. Memento ühingu poolt valiti esindajaks tookord mind ja lisaks sellele olin ka riikliku ORURK-i komisjoni liige. Ma olen olnud täielikult informeeritud kõigist komisjoni töödest ja tegevustest.

Edasi loe lk 16

Algus lk 15

Võin kinnitada, et pärast ORURK-i komisjoni töö lõpetamist Riigikogu otsusega 2004. aastal on mõned meie õiguse süsteemis omaks võetud aktid ära unustatud.

Täna, kui taas iseseisvaks saanud Eesti riik on nõukogude vägivalda režiimi all kannatanutele selja pööranud, tahan kinnitada, et me saame ühiselt jätkata oma liikmete õiguste kaitsmist. Lootuskiireks on Tallinna Halduskohtu 20. jaanuaril 2023 tehtud kohtuotsus. Kohus tühistas Sotsiaalkindlustusameti ühe peaspetsialisti ja kahe komisjoni kolm eitavat otsust ja tunnistas, et kõik need otsused ei ole õiguspärased. Kohtuotsusega kohustati ametit uuesti ja täies mahus läbi vaatama kaebaja 19.07.2021 tehtud avaldust represseeritu tunnistuse saamiseks.

Otsuses nimetati riigiameti vigadeks teadaolevate faktide eitamist, nende asendamist oletustega ja Memento Tallinna Ühenduse selgitustega mitteametustamist. Tuleb tänada kaitsjana esinenud advokaadibürood, kes oskas leida need keelavad dokumendid, mis takistasid Venemaale deporteeritud eestlaste laste kodumaale naasmist.

Aasta tagasi loodi ja registreeriti MTÜ Siberis sündinud lapsed. Uue ühingu ülesandeks peab saama kõigi liikmete õiguste kaitsmine represseeritu tunnistuse saamiseks. Selleks saab kasutada avaldatud uurimistöid kommunistide kuritegudest Eestis ja neid me oleme teinud enam kui 30 aastat kestnud ühises uurimistöös riiklike ja kannatanute organisatsioonidega.

Suurima panuse on teinud Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) oma 20 nimekirjade raamatuga represseeritud ohvritest. Ühe täpse allikana nimetan Rahvusraamatukogus e-raamatuna kõigile kättesaadavat ORURK-i meeskonna 10 aastat tagasi avaldatud teost „Eesti laste küüditamine Venemaale 14. juunil 1941 kui genotsiidi- ja sõjakuritegu“. Selles uurimuses on esitatud mitu salastatud või avaldamisele mittelubatud dokumenti, mis range karistuse määramisega keelasid kodumaale naasmist pärast nn vabastamist kinnipidamiskohast.

Tahame loota, et pärast Tallinna Halduskohtu 20. jaanuari k.a. kohtuotsust mõistakse õigesti teadaolevaid saladokumente järgmistel kohtuprotsessidel.

Vabamu kogud

Okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu keskendub jätkuvalt oma kogumistegevuses erinevate lugude, dokumentide, fotode ja esemete talletamisele, mis kajastavad eestimaalaste läbielamisi 20. sajandi okupatsioonide ja repressioonide keeristes. Samuti kogume ja eksponeerime nõukogude perioodi olulist materjali ja museaale, mis on seotud iseseisvuse taastamise ja ka vaba Eesti riigi ülesehitamise ja arenguga.

Täname kõiki annetajaid, tänu kellele on meie kogud viimase aasta jooksul jõudsalt kasvanud. Vabamu kogud on täiendust saanud suure koguse küüditatute kirjade ja fotode näol, mida on kodustele saadetud nii Karagandast, Krasnojarskist, Vorkutast kui ka Tomskist. Meie kogudesse on lisandunud ka haruldasi Siberist saadetud kasetohule kirjutatud kirju ning salvestusi küüditatute mälestustega.

20. sajandil Eestist põgenenute materjalide osas on Vabamu kogud täienenud nii kirjade, ajutiste reisidokumentide kui ka näiteks võõrsile kaasa võetud ise valmistatud ja hoolega hoitud rahvariiete ning ka väliseesti diasporaa aktiivset tegevust ilmetavate plakatite näol 1980-1990. aastatest.

Meie kogudesse on jõudnud olulise materjalidena nõukogude ajast ka toiduainekaarte 1945. aastast, koolivorme, Eesti NSV lipust valmistatud padjapüür, aga ka näiteks fotosid töökollektiivi ühisest kartulivõtul käigust Saaremaal ja erinevate asutuste vahelistest sportmängudest.

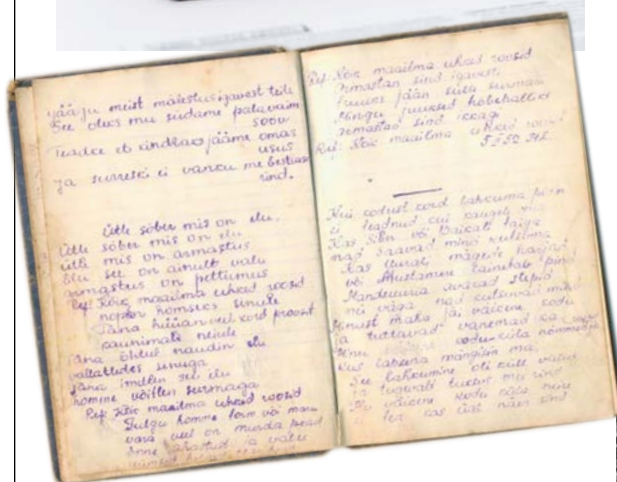
Eesti iseseisvuse taastamise perioodist on meie kogud täienenud erinevate fotodega, ettekannete ja ideekavanditega. Veel on lisandunud Arne Vasara karikatuurid 1988. aastast ja ka erinevad valimisplakatid.

Koos Vabamus toimunud Eesti info- ja tehnoloogia arengut kajastava näitusega „Miks Eesti? 30-aastaga ENSV-st e-Eestiks“ on meie kogud täienenud põneva Eesti IT ajalugu kajastava materjaliga, millest osa on eksponeeritud ka muuseumi I korruse vitriinis. Võib leida esemeid lehmade söödaseadest kuni Skype asutajate esimeste firmanimeliste T-särkideni.

Täname kõiki annetajaid, et olete meile usaldanud oma mälestuste ja esemete kaudu võimaluse oma lugusid vahendada ja edasi jutustada.

Lehmade söödaseade, juhtseade Konverter. Piimandusteadlase ja -tehnoloogi Väino Poikalaineni poolt 1970. aastate lõpus käepärastest juppidest ehitatud süsteem, mis juhtis lehmade konveierit laudas ja väljastas lehmadele individuaalselt määratud söödakoguseid.

Ilse Pärdu salmik, kuhu kirjutasiid noored, kes olid lüpsjad ja lehmakarjas Krasnojarski kraisis, Minussinski rajoonis Vostotšenskoje külas või naaberkülas Zaimkas.

Lenini kuju eemaldamine välisministeeriumi-esiselt platsilt 23.08.1991.

Näitus “Välja ahju tagant!” tutvustab võimsaid naisi

Selle aasta märtsis avas Vabamu uue ajutise näituse “Välja ahju tagant!”, mis tutvustab Eesti naisliikumiste ajalugu viimase 150 aasta jooksul. Eesti ajaloos on võimsaid naisi, kes on aidanud ehitada demokraatiat, kuid kelle nimed on ajalooramatutest tänamatult välja jäänud. Nendes tubades, kus olid Carl Robert Jakobson ja Jakob Hurt, oli ka Lilli Suburg. Nendes koosolekusaalides, kus viibisid Konstantin Päts ja Lui Olesk, võtsid istet ka Mari Raamot ja Minni Kurs-Olesk. Uue näitusega soovib Vabamu anda ajaloost välja jäänud naistele väärrika ja võrdväärse koha meeste kõrval, keda me kõik teame ja peame meie riigi ajaloo suurkujudeks.

Näitusekülastajal on võimalik liikuda läbi 150 aasta, et näha, mida on tähendanud naiste õiguste ja vabaduse eest seismine erinevatel ajastutel: rahvuslikul ärkamisajal, Vene tsaaririigi tehastes, Eesti Vabariigi naisseltsides ja hilise Nõukogude Eesti kultuurielus ning iseseisvuse taastamise järel.

Lisaks ajaloolistele museaalidele näeb näitusel ka Flo Kasearu uut skulptuuri-

seeriat „Monumentaalne hüljatus”, mille kunstnik lõi spetsiaalselt selle näituse jaoks. Näituse kuraatori sõnul on oluline ka rõhutada, et käesolev näitus toob esile uusi tahke meie demokraatliku riigi ehitamisest, kodanikuõiguste laienemisest ning oma vabaduse eest seimisest, mis on täie-

likult kooskõlas Vabamu missiooniga Eesti ühiskonnas.

Näituste kuraator on endine muuseumi näituste juht Piret Karro, kunstnik Flo Kasearu, kujundaja Kaisa Sööt ja graafika-disainer Sandra Kosorotova.

Eesti Mälu Instituudi uudiseid

Rahvusvahelised suveülikoolid

2023. aasta suvel õnnestus Eesti Mälu Instituudil korraldada järjest kaks rahvusvahelist suveülikooli. Esimeses osalesid ajalooõpetajad ja -üliõpilased alates magistriastmest; teises gümnaasiumiõpilased ja ajaloo eriala bakalaureusetudengid. Mõlemas grupis oli 40 osalejat, esimeses esindatud 19 riiki, teises 13.

Suvekooli korraldati juba kuuendat aastast järjest koostöös Saksa Liitvabariigi Suursaatkonnaga. Programm on igal aastal olnud erinev, kuid teemaks on alati kommunistlike režiimide kuriteod.

Neljapäevase koolituse jooksul kuulasid osalejad ajaloolaste ja teiste oma ala ekspertide loenguid, külastasid muuseume ja mälupeiku, vaatasid teemakohaseid filme ning arutlesid teemal, mida teha siis, kui klassiruumis või ühiskonnas laiemalt pörkuvad erinevad ideoloogiad ja ajaloonägemused.

Nädal hiljem toimunud õpilasgruppidele suunatud suveülikooli programm oli samalaadne, kuid rohkem sihtgrupile suunatud. Neid korraldame juba 2020. aastast ja hea meel on tõdeda, et suveülikoolid on mõlemas vanuserühmas järjest ja järjest populaarsemad.

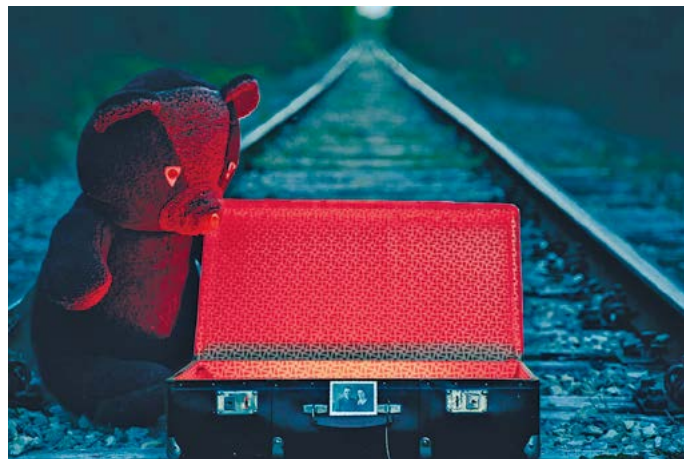
Metsavendluse sügiskool gümnasistidele

27-29. oktoobril korraldab Eesti Mälu Instituut koostöös Eesti Sõjamuuseumiga juba teist aastat järjest Metsavendluse sügiskooli gümnasistidele. Selle üldeesmärgiks on elus hoida mälestust metsadesse pagunud meestest ja naistest, kes võitlesid ja surid Eesti vabaduse eest.

Programm sisaldab ajaloolaste ja arheoloogide ettekandeid, ekskursioone punkri- ja lahingupaikadesse ning dokumentaalfilme. Sügiskool toimub välilaagrina, kus ööbitakse telkides, tehakse ise lõkkel süüa ning õpitakse ajalooliselt lisaks esmaseid looduses toimetulekuks vajalikke oskusi. Sügiskooli saab kandideerida kuni 6. oktoobrini 2023. Täpsemat infot kandideerimise kohta leiate Eesti Mälu Instituudi kodulehelt www.mnemosyne.ee.

Selgusid loovkonkursi “Eesti mälumajakad” laureaadid

23. augustil, kommunismi ja natsismi ohvrite mälestuspäeval, toimus foto- ja videotööde konkursi „Eesti mälumajakad” autasustamine Stenbocki majas. Konkursi patrooniks oli Eesti Vabariigi peaminister Kaja Kallas. Foto- ja filmihuviliste ülesandeks oli jäädvustada paiku üle Eesti, mis tuletavad meelde Nõukogude Liidu okupatsiooni vägivaldset võimutsemist Eestis ja selle sünget pärandit. Žürii otsustas autasustada 9 autorit. Parimate tööde e-näitust saab vaadata Eesti Mälu Instituudi kodulehel www.mnemosyne.ee.

Töö on pildistatud Haapsalu raudteel, mille kaudu küüditati inimesi kogu Lääne-Harjumaalt aastatel 1941 ja 1949. Suur vene karu vaatab näljaselt kohvrast punast valgust - see on justkui kurjus, häving ja verised mõtted, mis need sündmused kaasa tõi.

Autor: Kaur Kantsik (peapreemia laureaat).

Vabaduse Tammepärg

31. augustil tunnustas justiitsminister Kalle Laanet Vabaduse Tammepärja aumärgiga 34 inimest, kellel on väärilisi teeneid Eesti riigi ja rahva lähiajaloo mälestuse hoidmisel ja edasi andmisel, vabadusvõitluses ja relvastatud ning relvastamata vastupanuliikumises osalemisel, samuti Eesti vabadusvõitluse ja vastupanuliikumise jäädvustamisel.

Tseremoonia avakõnes ütles minister:

“Tere, head inimesed! Tere, võitjad!

Te olete ära teeninud tammepärja. Aga kuna elame oma planeedi päästmise ja rohepöörde ajastul, siis ei ole tänaseks päevaks tammikuid raiutud ega isegi tammede oksid räistatud. Tammepärja asemel on sümbol – Võidu tammepärja aumärk. See on tunnustuseks teile – selle eest, et tänu teile oleme me kõik võitjad.

Tänaseks päevaks, Vabaduse tammepärja aumärgi üleandmiseks valmistudes, lugedes selle aumärgiga täna tunnustatavate inimeste tegude ja saavutuste kokkuvõtteid, keerles otsekui nõiaringsis üks vaevaline mõte: kui ukrainlased ja meie koos oma liitlastega oleksime suhtunud õigeaegselt Venemaa tegutsemisse nii, nagu teie olete suhtunud meie vabaduse saavutamisse ja selle hoidmisse ning omakorda kõige selle ajaloosse, kas see oleks praeguse sõja ära hoidnud? “...

„Teie hulgas on erinevate valdkondade inimesi mitmest põlvkonnast. See on väga hea ja tähtis asjaolu, mis näitab, et meie vabaduse eest makstud hind on ka noorematele põlvkondadele tähtis,“ rääkis justiitsminister.

Ta lõpetas oma kõne tsitaadiga suurelt riigimehelt Winston Churchillilt: «Mida kaugemale minevikku suudad vaadata, seda kaugemale tulevikku võid näha.»

Kõigi laureaate nimel kõneldes ütles telereporter Ago Gaškov: „Me mõistame, et vabadus nõuab ohvreid, pühendumust ja pidevat valvsust. Me tahame öelda “aitäh” kõigile neile, kes on võidelnud meie vabaduse eest ja ning neile, hoiavad seda praegu.“

Tutvustame aumärgi pälvinud mementolasi sõnadega, mis on pärit Justiitsministeeriumi autastatute nimekirjast.

Kuno Raude Harju maakonnast

Kuno Raude oli okupatsioonirežiimide poolt repressseeritud isiku seaduse eelnõu autor ja menetleja valitsuskomisjonis. Ta on raamatute “Inimlikest asjadest” I-IV ja “Jäljed” autor, samuti kirjutanud ca 500 artiklit Nõukogude repressioonidest Eestis. Kuno Raude on repressseeritutele pühendatud 23 mälestusmärgi, sh II maailmasõjas Eesti iseseisvuse taastamise eest võidelnute Pärnu mälestusmärgi, Mehikoorma mälestusmärgi ja Sinimägede memoriaali autor ja Eesti vabadusvõitlejate Tallinna Metsakalmistu memoriaali projekti koostaja.

Roman Parmas Põlva maakonnast

Olles ajaloolase haridusega, on tema tegevus olnud seotud repressioonide uurimise ja repressseeritute eest seismisega. Roman Parmas on Põlvamaa repressseeritute ühingu esimees, kes on maakonnas loonud ühtse ja toimiva organisatsiooni. Tema eestvedamisel viidi lõpule küüditatute mälestusmärgi rajamine Põlva raudteejaama. Roman Parmas on olnud Võrumaa Memento juhatuse liige ja seda organisatsiooni ka neli aastat juhtinud. Tema eestvedamisel on Põlvamaal loodud ühtne ja tegus organisatsioon.

Ivi Kasak Viljandi maakonnast

Ivi Kasak on repressseerituna osalenud Viljandi Memento tegemistes üle 30 aasta. Tema aktiivsel kaasalõmismisel on korraldatud maakondlikke mälestusüritusi ja avatud repressseeritutele mälestusmärk Viljandis. Tema Siberis kogetud koledusi on avaldatud ajalehtedes ja ajakirjas Tiiu. Ta on jaganud oma läbielamisi ja kogemusi mitmetel Viljandi ühenduse üritustel, aidates nii hoida elus mälestusi ning panustades nii ajaloo hoidmisel.

Silva Kärner Järva maakonnast

Sain kutse Vabaduse Tammeperja aumärgi vastuvõtule augusti algul ega osanud arvata, et olen selle vääriline.

Justiitsminister Kalle Laanet ütles oma avakõnes, et vabadus on üks, ainus ja jagamatu. „Üks vabadus ei ole suurem teisest. Suurem või väiksem võib olla vabaduse eest makstav hind neis valdkondades, kus oskame seda mõõta või hinnata,” rääkis ta.

Taipas, et minu kohta käivad ehk need read, kus

mainiti, et Vabaduse Tammeperja aumärgiga austatakse ja peetakse meele inimesi, kellel on väärilisi teeneid Eesti riigi ja rahva lähiajaloo mälestuse hoidmisel ja edasiandmisel. Minu tutvustamisel kõlalsid sõnad: Silva Kärner on ajaloolise mälu hoidja ning Järva-Jaani koduloomuuseumi asutaja ja arendaja. Ta on Järva-Jaani küüditatute mälestusmärgi ühiskondlikus korras rajamise algataja. Silva Kärner on pärit Järvamaalt...

Olen tänulik neile, kes minu kandidatuuri esitasid.

Tundsin, et võibolla on see tunnustus suurema väärtusega, kui siinkohal teen veel loetelu nendest toimetustest Eesti Vabariigi ajal, mida oma elus olen tähtsaks pidanud.

Juba 1992. aastal olin seotud vendade Johan ja Peäro August Pitka mälestusmärgi avamisega Jalgsemal, tehes koostööd tollase Järvamaa Vabadusvõitlejate liikumise eesotsas oleva ja hilisema Memento Järvamaa Ühenduse asutaja Jaan Arvolaga. 30 aastat hiljem, 2022. aastal, tuli mälestusmärk eramaalt üle viia Jalgsema küla-maja juurde. Ka selle mälestusmärgi avamisel oli mul au esineda.

Olen olnud 2007. aastal rajatud Vabadussõja mälestusmärgi taastamise eestvedaja Järva-Jaanis, mille kohta koostas ka brošüüri, tehes eelnevat uurimistööd Vabadussõjas langenute kohta Järva-Jaani kihelkonnast.

2008. aastal avasime mälestusmärgi endisele riigisekretärile Artur Mägil tema sünnikohas Rammal...

Memento Järvamaa Ühenduse esimehena olen osalenud ja kõnega esinenud alates 2021. aastast kõikidel represseeritute mälestuspäevadel Järvamaa eri paigus: Türil, Paides, Koerus, Öötlas ja

Järva-Jaanis ning võtnud osa 23. augusti sündmustest Pilistveres. 2023. aasta märtsis alustasin jutusarjaga õpilastele, rääkides küüditamisest ja selle tagajärgedest läbi enda ja oma vanemate pere elusaatuse. Olen kirjutanud mitmeid kokkuvõtteid küüditamisohvrite elust-olust, mis on ilmunud erinevates väljaannetes.

Kohaliku piirkonna ajaloolise mälu hoidjana tunnetan ka kohustust avaldada killukesi neist trükikirjas. Nii on ilmunud uurimistööde kogumik „Järva-Jaani elust ja haridusloost“ (2005), kroonika „Hariduslembene Järva-Jaani“ (2022) ja ülevaade Ramma küla elust koostöös Vello Kallandiga (2011).

2018. aastal ilmus väike luulekogu „Isamaa ilule mõeldes“, kus on 12 luuletust, mis kirjutatud vabariigi tähtpäevade puhul veebruaris või juunis.

Mõeldes tehtule, tunnen, et Vabaduse Tammeperja aumärk kohustab jätkama tegevustega, mis on olnud seni südamelähedased ja seotud minu kodumaa tunnetusega.

Eesti Vabariigi sajandale sünnipäevale kirjutatud read 23.02.2018 on järgmised:

*Kui noorena läksin uitama siit,
ei teadnud, kuhu juhatab suunaviit...
Uhke olla saan täna ja nüüd,
sest Järvamaa juurtes näen tõelist
süüd.*

*Armastada seda maad, kus elad,
siravaid tähti taeva loote teel...
Järvamaa – Eesti südames kenam,
hoovlust töötab vaid mõtetes meel...*

*Aegade taha tagasi vaates
aimata võib inimsaatuste valu.
Täna seid juubelisündmusi saates
meenub ka Eestimaa ehtne talu...*

*Sini-must-valge on sümboliks kõikjal,
laulukoor kauneid sõnumeid hõikab,
tantsijatele põrand on lavaks,
rahvuslik riietus pidudel tavaks...
Veerandsajandi tagune muutus
lõi meie elule vabadusaate...
Balti kett, laulupidude kultus –
hinge läitis õnnistud vaate.*

*Taas olen Järvamaal, esiisade maal,
siin on mu lapsed ja kodune saal.
Siin on me pühapaik väärikas ilus,
sõprade ringis siis peamegi pidu...*

Silva Kärner
Järvamaa juurtega
represseeritu

Fotod: Aron Urb

Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei – esimene pääsuke Eesti Vabariigi taastuleku kuulutajana

20. augustil täitis 35 aastat Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP) asutamisest. ERSP oli tõenäoliselt esimene mitte-kommunistlik demokraatlik erakond tollase Nõukogude Liidu alal. ERSP asutajad tulid kokku Piliistveres Viljandimaal, asutamiskoosolek peeti kohalikus kirikus. Selle pastoriks oli tuntud rahvuslane Vello Salum, kellest sai ERSP esimese juhatuseliige. Aastal 1988 oli see julge tegu, mis võinuks maksta vähemalt ametikoha. Tookord polnud mingit kindlust, kas ainuvalitsevale komparteiile põhimõttelise väljakutse esitanud rühmitusel võimaldatakse partei loomine lõpule viia või lõpevad asutajate kavatsused Pagari tänava trellide taga.

ERSP programmis esmakordselt välja kuulutatud eesmärki – taastada täielikult iseseisev Eesti rahvusriik – peeti 20. augustil 1988 ebareaalseks või liig julgeks. Kõigest paar kuud varem oli saanud taas võimalikuks eesti rahvusvärvide avalik kasutamine. Ometi kardeti üha Nõukogude armee ja võimuaparaadi karistavat vastulööki, kui ületatakse „mõistlikkuse piiri“. Eelistati loota, et kindlamaks vahendiks kriisist pääsemisel on Nõukogude Liidu kompartei katse tõsta end nagu parun Münchhausen ise juukseidpidi soomülkast välja. Asutamata oli veel Rahvarinne, mis ametlikult loodi poolteist kuud hiljem. Just sel hetkel kuulutasid ERSP algatajad vajadust teha lõpp kompartei võimumonopolile, kehtestada mitme partei süsteem ning esitasid tegevuskava, kuidas venestamissurve alla asetatud eestlased võiksid rahvusena kestma jääda.

Põhimõtteline lahknemus võrreldes kommunistlike võimude sildi all üritatud uuen-duskatsetega seisnes selles, et ERSP asutajad keeldusid uskumast kompartei moraalsesse õigusesse ja reaalsesse suutlikkusesse ühiskonda sisuliselt reformida. Teine, sama põhimõtteline erinevus puudutas rahvusriiklust: rahvusdemokraatlike jõudude veendumuse põhjal said Eesti tuleviku üle otsustada üks-

nes 1918.a. välja kuulutatud Eesti Vabariigi seaduslikud kodanikud. Kompartei reformistid ei osanud või ei sõandanud pikka aega teha vahet Eesti Vabariigi kodanike ning nõukogude immigrantide vahel. Oleks areng jätkunud viimati mainitud skeemi kohaselt, siis jäänuks ka iseseisvunud Eesti kakskeelseks, otsustusõigus Eesti tuleviku suhtes kuulunuks kõigile nõukogude sissekirjutusega elanikele ning parlamendi liikmeist moodustanuks tubli kolmandiku mitte-eestlased. Sellise valiku korral poleks Eesti suutnud Venemaa mõjupiirkonnast välja rabeleda ega võinuks unistadagi Euroopa Liitu või NATO-sse astumisest. ERSP asutamisega pandi alus rahvuslik-demokraatlikule alternatiivile ikka veel kehtiva nõukogude süsteemi suhtes.

ERSP asutamiskoosolekul esitati illusioonidevaba ja realistlik nägemus Eesti olukorrast. ERSP rajajate tugevaimaks küljeks tuleb pidada võimet tunnetada nõukogude impeeriumis alanud muudatuste potentsiaali, orienteerudes mitte tänasele, vaid homsele, tänases juba kujunevale tegelikkusele. Selleks oli vaja selget ja põhimõttelist lahenduskava. Piliistveres öeldi välja, et rahvuslik sõltumatus ei saa olla muude reformide poolhäbelik kõrvalsaadus, vaid on ainus vahend ja tagatis eesti rahva olukorra lahendamiseks.

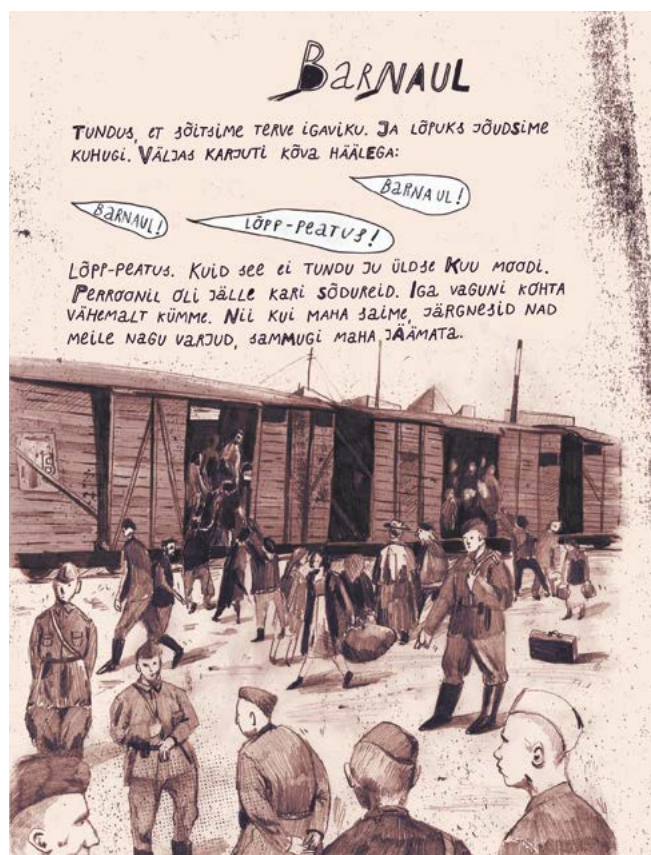
ERSP ei kujunenud tühjal kohal. Tema tuumiku moodustasid Hirvepargi 1987. aasta meelevalduse organiseerinud rahvusdemokraadid ja hiljutised süümevangid nagu Lagle Parek, Heiki Ahonen, Arvo Pesti, Erik Udam, Mati Kiirend, Jüri Adams, Eve Pärnaste, Viktor Niitsoo, Kalju Mätik, Endel Ratas jt. Pärast Hirveparki asuti koguma toetusallkirju stalinismiohvrite mälestusmärgi püstitamiseks, üritati 2. veebruaril 1988 tähistada Tartu rahu aastapäeva, korraldati 24. veebruaril 1988 Tallinnas Eesti Vabariigi 70. aastapäeva tähistamise omaalgatuslik suurmeelevaldus ning viidi juunist oktoobrini Draamateatri kõrval läbi igapäevane poliitiline pikett, mis nõudis ikka veel

Uurali vangilaagrisse suletud kodanikuõiguste eestseisjate Enn Tarto ja Mart Nikluse vabastamist. Just see pikett teadvustas 1988. aasta suvel tuhandetele möödujatele probleeme ja nõudmisi, millest vaiks ametlikku perestroikat kajastav ajakirjandus; piketist sai paik, kus paljud rahvuslikult ja kommunismi suhtes selge hoiaku kujundanud inimesed kohtusid ning tutvusid. See lõi kan-depinna ERSP moodustamisele.

ERSP astumine Nõukogude Eesti tegelikkusesse purustas aastakümneid kehtinud tabu, mille kohaselt kompartei kõrval ei tohtinud olla ühtegi teist poliitiliselt organiseerunud jõudu. Selle tabu rikkujaid ootas varem surmanuhtlus, hiljem ebainimlik ja pikk karistus sunnitöölaagris. Seetõttu püüti isegi liberaalsemail aegadel poliitilisi taotlusi maskeerida näiteks kultuuriseltside sildi taha. ERSP rajamine murdis paisu. Niipea kui selgus, et poliitilise erakonna asutamine pole enam karistatav, järgnes uute parteide asutamise laine, seda mitte üksnes Eestis, vaid ka mujal Nõukogude Liidus. ERSP organisatsiooniline struktuur ja demokraatlik põhikiri said mitmeti esekujuks järgnevatele parteidele. Juba septembris 1988 saatis ERSP avaliku läkituse Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile, nõudes rahvusvahelise õiguse vastaselt okupeeritud Eesti sõltumatuse taastamist ja Eesti vastuvõtmist ÜRO-sse. Veebruaris 1989 algatas ERSP koos Muinsuskaitse Seltsi ja Eesti Kristliku Liiduga Eesti Vabariigi seadusliku kodanikkonna registreerimise – Kodanike komiteede liikumise. Selle liikumise tulemusena 1990.a. valitud Eesti Kongressis oli ERSP juhtivaid jõude. ERSP liikmed Jüri Adams, Vardo Rumessen, Vello Salum, Viktor Niitsoo, Hain Rebas, Eve Pärnaste, Linnart Mäll, Kalle Jürgenson, Ants Erm jt olid aktiivselt tegevad Põhiseaduse Assamblees. 1992-1995 kuulus ERSP esimesse põhiseaduslikusse valitsusse ning ühines 1995 koonderakonnaga „Isamaa“ Isamaaliiduks.

Kolmkümmend viis aastat tagasi valitsenud olukorda meenutades torkab silma huvitav kokkulangevus. Kui 20. augustil 1988 peeti Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei programmi riskantseks utoopiaks, millest „mõistlikud“ ja „realistlikud“ liikumised distantseerusid, siis täpselt kolm aastat hiljem – 20. augustil 1991 – taasiseseisvus Eesti just nende põhimõtete alusel. Iseseisvus 1918.a. välja kuulutatud rahvusriigina, mille mõte on väljendatud ERSP asutajaliikme Jüri Adamsi koostatud 1992. aasta põhiseaduses: „tagada eesti rahvuse ja kultuuri säilimine läbi aegade.“

*Tunne Kelam, ERSP asutajaliige,
ERSP esimees 1993-95*

Isemoodi raamat küüditamisest

Möödunud aastal ilmus eesti keeles kirjastuselt Draakon&Kuu midagi seninägematut — Leedu kirjanik Jurga Vilé ja kunstnik Lina Itagaki koostöös sündinud raamat „Siberi haiku“, mis räägib 1941. aastal küüditatud umbes 13-aastase Algiukase ja tema perekonna, õigemini lausa kogu küla loo. Seejuures on tegu lasteraamatuga, mis oma vormilt on graafiline romaan. See tähendab, et tegu on otsekui romaaniga, milles pilt ja tekst käivad käsikäes, täiendades teineteist, ning on võrdselt olulised.

Raamat on pühendatud autori isale ja põhineb tema elul, kuigi eks mõni asi ole ka välja mõeldud, nagu ilukirjanduses ikka. „Kui ma väike olin, mainis isa vahel tasahilju Siberit. Kui me vennaga lõunalauas lollitasime, kutsus ta meid korrale. Ütles, et lapsena oli ta Siberis isegi külmunud kartulit leides rõõmustanud,“ kirjutab autor sissejuhatuses ning jätkab, et täna oma lastele sellest rääkides on raske seletada, kes ja miks vanaisa ära viis, kuid seda tuleb siiski proovida teha. Nii jutustabki „Siberi haiku“ tundlikult ja ometi halastamatult, ent lastele sobilikult ning kaasahaaravas kuu, mis Algiukasega Siberis juhtus, kuidas ta sinna viidi, laagris elas, ja sealt lõpuks tagasi pääses. Kuid see ei ole raske ja aastaarve täis ajalooramat, millega noori lugejaid hirmutada, vaid haarav ja liigutav lugu, milles inimeste julmus ja üksteisest hoolimine käivad käsikäes, kus on nii õudu ja surma kui ka armastust ning jõudu andvaid unistusi.

Raske on raamatust jutustades seda edasi anda, pilt ja käsikirjaline tekst annavad palju juurde, sõnastus on napp, vaat et luuleline. See algab otsekui südamerahustuseks, et vähemalt keegi siiski eluga pääseb, stseeniga „orbude rongist“, mis toob Leedu lapsi, orbusid ja mitte päris orbusid, tagasi koju. „Imelik, aga ma mäletan Leedut nii selgelt, nagu oleksin sealt eile lahkunud. Väga selgelt. Inimesi, maju, hobuseid... värve, lõhnu, hääli. Siberis kandsime seda kõike mälu salasoppides,“ mõtiskleb Algiukas. Rongis on lisaks lastele ja neid ära tooma tulnud täiskasvanutele terve hulk hingi, keda enamus

inimesi ei näe, ja Algiukas hakkab meenutama, kuidas kogu lugu alguse sai. Ilusat juuniõhtut, kallist isahane, kellega mööda maailma rändamisest ta salamisi unistas, ja siis unest äratavat koerte klähvimist ja uksele prõmmimist, suvaliste asjade kaasa haaramist, vanemate lootust, et tegu on vaid eksitusega ja kohe varsti saab koju tagasi. Paistab, et Leedus toimus kõik üsna samamoodi kui meil siin Eestis. Kunstniku pildid on vahepeal lapselikult lihtsad, siis kujutab ta tegelasi aga hirmuäratava realismiga, nii et ei saa kohe kuidagi öelda, nagu selliseid inimesi olemas ei oleks. Pimedas vagunis toimuvad leheküljed on üleni mustad. Lootust niipea tagasi pääseda enam ei ole, ent siiski on veel õunu ja laulu, millega püütakse veidigi õudusele vastu seista. Ja see on alles algus...

Ei tule pähe, et midagi sellist Eestis varem ilmunud oleks, ei tule üldse pähe lasteraamatut küüditamisest. Tagakaanel seisab: „Selliseid valusaid perekondade ellujäämislugusid kannavad südames paljud leedulased, samuti lätlased ja eestlased. Kuid kui neid kirja ei panda ja üles ei joonistata, vajuivad need unustusehõlma...“ Ning tõsi ta on, praegustele lastele, kes õpivad küüditamisest ajalootunnis või näevad vaid monumente ja mälestusüritusi, jääb juhtunu tõenäoliselt kaugeks, tundub, nagu oleks toimunu vahel mitte 82 aastat, vaid terved maailmad. Kuigi vanemaks saades saab lugeda päevikuid ja elulugusid, mitmeid romaane, kulub kindlasti ära raamatuid, mis aitavad ka lapsel vanavanemate ja vanavanavanemate kogemusi mõista ja õpetajatel ajalootunde täiendada. Ning kui tundub, et akki see on lastele liiga hirmus teema, siis välismaal on koolides sageli kohustuslikuks kirjanduseks raamatud holokaustist nagu „Poiss triibulises pidžaamas“, „Raamatuvaras“ või Anne Franki päevikud, mida kõiki saab ka eesti keeles lugeda, nii et kindlasti kulub ära samalaadseid raamatuid ka Nõukogude Liidu kuritegudest. „Siberi haiku“ on pälvunud rohkelt auhindu nii Leedus kui kaugemal, Eestis nomineeriti Tiina Katteli tõlge Paabeli Torni tõlkeauhinnale ning raamat pääses ka Hea Laste- ja Noorteraamat 2022 nimekirja ja Eesti Lastekirjanduse Keskuse soovitusesse 8-12 aastastele lugejatele.

Hanneleele Kaldmaa
Kirjanik ja kriitik

Juhan Smuuli bareljeef tekitas huvi eesti kirjanduse vastu!

Reet Kudu

Jah, Smuuli bareljeef jääb Tallinna kirjanusmaja seinale alles. Aga miks otsustasid üldse kirjanikud selle saatust, aga mitte lugejad ehk kogu rahvas? Head ja loetavat kirjandust on alati loodud rahvale lugemiseks, mitte (kirjandus)tegelinskitel arvustamiseks ja hävitamiseks. Lugejad aitaksid kindlasti kirjandusmaja kaunistada oma lemmikkirjanike näopiltide ja uute bareljee-fidega, kui neile selleks võimalus antakse. Igasuguste abipalvetega on ju kogutud miljoneid annetusi. Miks siis mitte ka selleks, et Harju tänava ilmetu hoone ometi kord kunstipärasemaks muutuks ja seintele kunsti juurde luua? Melu Smuuli bareljeeffi ümber tõstis eesti kirjanduse lõpuks ometi kord meedia tähelepanu keskpunkti ja selle tähesära valguses võiks kunstnike liit kirjanikele appi tulla ja kaunistada kirjanusmaja rohkete taie-stega. Igasugused aitamiskampaaniad on tõestanud, et eestlased annetavad hädasolijatele lahkesti ja rohkesti.

Oleks aus ja väärikas meenutada eestlaste kurba aja- ja kirjanduslugu kogu inimlikus ja kunstilises kirevuses. Smuuli bareljeeffi mahakiskumise asemel võiks lisada rahvakirjaniku kõrvale kõik kirjanike liidu esimeeste näopildid või bareljeeffd. Olgu seal ka August Mälg, Kalju Lepik ja Enn Nõu, kes juhtisid välismaist Eesti Kirjanike Liitu. Vastavalt ajale võiks valida kujutamislaidi. Stalini armeed tervitanud kuulsused nagu Johannes Vares-Barbarus, August Jakobson, Johannes Semper, ja Juhan Smuul, aga ehk ka Paul Kuusberg ja Vladimir Beekman võiksid olla kujutatud sotsrealismi traditsioone järgides, aga Jan Kaus, Karl-Martin Sinijärv ja Tiit Aleksejev vääriskid juba noorte popkunstnike (grafi-ti)taie-seid. Selleks et eesti kirjanikud ja kunstnikud oleksid igal kevadel ajakirjanike tähelepanu keskpunktis võiks seinale ikka ja aina juurde maalida rahva lemmikuid. Niisugune kirjandusmaja oleks kogu maailmas ainulaadne.

Üksnes Smuuli pronksbareljeeffi kõrvaldamine ei lisaks kahjuks kirjanike majale põrmugi seda au ja ausust, mida mälestusmärgi eemaldajad loodavad. Soovitaksin vihastel Smuuli ründajatel tutvuda Sirje

Ühiskonnas kerkinud enam kui elav diskussioon Juhan Smuuli ja Kirjanike maja seinale oleva bareljeeffi "ümberhindamiseks" on leidnud vastukaja ka mementolaste hulgas. Loomulikult - osavõtt küüditamisest, vastutus ja karistus on olulised märksõnad meie elus. Teataja on saanud kirju, mida just tihti ei juhtu, kaks avaldame siin. Lühiarvamuse autori nimi on toimetusele teada. Pikem kirjutis vaatega küllaltki erineva nurga alt saabus ajakirjanikult ja kirjanikult Reet Kudult. Kindlasti soovitaks aga (raamatukogus) tutvuda näiteks Leelo Tungla (Eesti Päevaleht 29.04.2023) või teiste kirjutatuga, mõtted selle kohta, mida möödanikuga ette võtta, on erinevad. Võiksime järgmises lehes avaldada Teie mõtteid, kallid saatusekaaslased, ehk ärgitab järgneval kirjutis neid toimetusse teele saatma.

Oleski põhjaliku uurimusega „Aegade lugu. Kirjanike liit Eesti NSV-s“, kus üksikasjaliselt kirjas, kuidas kolleege ahistati ka stagnaajal, mitte üksnes diktaator Stalini nõudmisel. Nõukogude eliitkirjanikele ehitatud majja ei kolinud teatavasti dissidendid ega mässajad, vaid need, keda kompartei pidas kõige ustavamateks. Seda enam, et nad isegi Siberi koonduslaagris ei murdunud, vaid jätkasid ka pärast Nõukogude Eestisse tagasisaabusmist oma elitelu ja nõukogude võimu toetamist. Kirjandusmajas elas loomulikult ka suuri loomeisiksusi nagu näiteks Juhan Viiding, kes murranguajal avalikuks tulnud fakte taluda ei suutnud nind enesetapu tegi. Tema isa Paul Viiding oli teatavasti 1940-41 Raadiokomitee kirjandus-saadete juhataja, aga pärast sõda kogunisti Kirjandusfondi Tallinna osakonna direktor (1945-1946) ning kirjanike liidu juhataise sekretär 1946-1949, kuni Stalin enam ta teeneid ei vajanud ning hakkas Paul Viidingut nagu ka paljusid teisi nõukogude võimu abistajaid süüdistama kodanlikus natsionalismis.

Jah, ka Juhan Smuul uskus siiralt, et vereimejatest kulakuid tuleb kodust välja tõsta ja igasuguseid imperialistidest kaabakaid karistada. Uskus sama siiralt nagu Paul Viiding ja paljud teised... Uskus sama kindlalt nagu Eesti Vabariigi noor peaminister Mart Laar toetas uut karmi tõde, et Stalinaegseid kuritegusid saab heastada ja piinu olematuks muuta, kui süütuid ja poliitikakaugeid eestlasi uuesti kodust välja ajada. Just Mart Laar lisas seadusepunkti, et korterid ja majad saavad tagasi isegi need baltisakslased, kes olid Hitleri kutsel Saksa-

maale läinud ja juba kord hüvitist saanud. Omandireformi seadus võeti vastu küll hoopis Nõukogude Eesti Ülemnõukogus 13. juunil 1991, kui Eesti Vabariiki polnud veel taastatud. Nii et tegelikult jätkuvad tänaseni need nõukogulikult halastamatud otsused, mis pole eestlase kodust kunagi hoolinud. Küüditatuid ja läände põgenejaid oli murranguajal elus vaid käputäis, aga kodust tõsteti välja ligi 100 000 Eesti Vabariigi elanikku. Paljud neist läksid Soome või mujale välismaale ja jäidki sinna. Nii algas julm kinnisvaraäri eestlaste kodudega, mille traagikast on Eesti Üürnike Liit avaldanud mitu põhjalikku uurimust. Aga neile eluliste kurblugudele pole meie peavoolumeedias pühendanud pooltki nii suurt tähelepanu kui Juhan Smuuli elutule bareljeeffile. Mis sellest, et kodude tagastamise ohin jättis paljud eestlased taas koduta. Ja seda ei tehtud enam kompartei ja Stalini juhtimisel, vaid suurt tagastamise kampaaniat (ehk restitutsiooni) juhtisid parteid, kes on tänaseni võimul.

Üheksakümnnendatel tõsteti niisiis tuhanded eestlased kodust välja, kuigi neil polnud kunagise staliniaegse küüditamisega midagi pistmist. Ja need väljatõstetud ei saanud hiljem Harju tänavale kirjanike majja uut kodu, vaid paljud neist ootavad hüvitist ja õiglust tänaseni. Kahjuks olid just loomeliidud nõukogude ajal omandanud nii mõõtnatu nomenklatuurse upsakuse, et nad ei soovinud märgata oma osa nõukogude võimu toetamises. Nõukogude Eestis polnud teatavasti võimul mitte parteitu venekeelne elanik, vaid ENSV Ülem-

nõukogu. Kuni kohalikke kollaborante ja Moskva nukuvallitsuse liikmeid pole avalikult hukka mõistetud, saabki võimalikuks niisugune absurd, et EKRE auesimees on küll Eesti NSV Ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel, aga ometi peab ekrelane Jaak Valge nõukogude võimu peamiseks esindajaks Nõukogude Eestis hoopis Juhan Smuuli ja tõttab seepärast kirjanike majale Nõukogude Eesti lippu kinnitama, kuigi võiks sellega uhkeldada pigem oma partei koosolekutel.

Miks Smuuli bareljeefi ründajaid ei huvita, kuidas ja miks meie venekeelne elanikkond muudeti „okupatsioonivõimuks“ ENSV Ülemnõukogu ehk Moskva nukuvallitsuse asemel? Jah, stalinliku okupatsiooni tulemusena võisid venekeelsed töötajad ja igat sorti vene intelligendid Nõukogude Eestisse elama asuda ja siin tööd saada, sest Eesti oli tookord kuulus oma vabameelsuse poolest, aga kõik parteitunud venekeelsed polnud kindlasti mitte okupandid, kes väärinuks murranguajal kodakondsuseta jätmist. Kui juba taheti kedagi karistada, siis oleks olnud ausam kõrvaldada võimu juurest tippkollaborandid. Aga seda ENSV Ülemnõukogus algatatud seadused loomulikult välistasid. Kes suudaks karistada iseennast? Vähemalt Nõukogude Eesti (eks) kommunistid pole end eales milleski süüdi tunnistanud, kuigi ei väsi kirumast nõukogude korda, mida nad ise kehastasid.

End kibekähku riigikoguks ümber nimetanud ülemnõukogu võttis vastu otsused ja algatas seadused, mis tippkommunistid okupatsioonisüüst puhtaks pesid. Aga kogu maailma inimõiguslased ja loomeliidud neelasid rahumeeli alla venekeelsete kodakondsusetuks jätmise, justkui Nõukogude Eesti tegelik võim polekski tegutsenud Toompeal ega partorgide kabinettides, vaid hoopis Ida-Virumaal, kus räägiti „vales“ emakeeles ning moodustati justkui pidevalt „viiendaid kolonne“. Seda usuti, kuigi tuhanded venekeelsed olid samuti seisnud Balti ketis ja laulnud vabadusest! Ja üha enam usutakse ka seda, et Hitleri armees osalenud eestlased on suuremad kangelsed kui need, kes uskusid Stalini tõdedesse. Ometi polnud Hitleri koonduslaager sugugi mitte mõnusam paik kui Stalini oma.

Ausalt taastatud Eesti Vabariigis oleks ENSV Ülemnõukogu (eks)liikmete koht olnud mitte Toompeal või auesimehe aukohal, vaid vanglas, sest nemad olid tegelik nõukogude võim, mitte venekeelne väheemus, kelle kodakondsusetuks muutmine tekitas usaldamatust ja probleeme, mis ei vähene, vaid lumepallina suurenevad. Seda näitasid eriti ilmekalt tänavused Ida-Virumaa valimistulemused.

Kas ma tahaksin kõiki meie kommunistlikke tippkollaborante vanglasse saata? Ei, sest neid on kahjuks liiga palju. Ja tõe huvides ei saa jätta meenutamata, et NSV Liidu „arengupeatuse“ ajal, mida Postimehe intervjuus halvustas veel üks tänavune juubilar Mihkel Mutt, pandi kirja Bulgakovi „Meister ja Margarita“, Pasternaki „Doktor Živago“ ja muudki maailmaklassikat, loodi ka Mihkel Muti kõige loetavamd romaanid. NSVL ideoloogid juhtkond kiusas stagnaajal innukalt taga ka paljusid andekaid vene kirjanikke, mitte ainult meie suurt poeeti Artur Alliksaart. Just sel samal stagnaajal oli Jaak Jõerüüt ENSV kirjanike liidu partorg. Enne seda töötas ta kompartei propagandalehe „Rahva Hääli“ toimetuses (1966 – 1973). Samas lehes, kus hiljem sai tuule tiibadesse Siim Kallase parteikarjäär. Austatud ENSV partorgina karistas Jõerüüt kolleege ideoloogiliste eksisammude eest, sealhulgas ka 40 kirjale allakirjutamise eest, millest ta ise oli keeldunud. Jõerüüt oli seega otseselt tegev kolleegide poliitilisel karistamisel ja ametikohtadest kõrvaldamisel. Nõukogulik „arengupeatuse“ ei seganud põrmugi tema pikka diplomaadikarjääri Eesti Vabariigis (reformierakonna liige 2004 – 2012). Nagu ei seganud reformi- ja komparteilase Andrus Ansipi poliitilist tähtsust seotus kolleegi Jüri Kuke hukkamõistmisega ülikooli parteikoosolekul ja surmaga NSVL koonduslaagris. Heade mõtete linn Tartu võiks ometi kord uurida, kes ja kuidas on nende linnast Brüsselisse jõudnud. Kas Andrus Ansipi ja Marju Lauristini edutamine Euroopa Liitu on tõesti kunagise Emajõe Ateena parim võimalik panus meie vabaduse ja tõearmastusse?

Kui rahvakirjanik Smuul lõpuks taipas, mida tähendab tegelikult nõukogude võim, hakkas ta jooma ja sõpru päästma, püüdes oma noorusvigu heaks teha. Kes päästab vabas Eestis kohalikke venekeelseid peresid üha uute koolireformide ja muude riiklike ahistamiste eest, mida teostab keeleamet – ametkond, mis juba ammuilma ristitud kõigi kohalike ukrainlaste, armeenlaste ja muude venekeelsete poolt „keeleinkvisitsiooniks“?

Praegused ekskollaborandid oma murranguajal tehtud vigu heastada ei soovi, ammugi mitte oma nõukaaegset kaassüüd tunnistada. Laulva revolutsiooni ajal ei taibanud aga suur hulk parteitut ja poliitikakauget rahvast, missuguseid seadusi tegelikult ENSV Ülemnõukogus valmis nuputatakse. Vabadusest juubeldavad eestlased pandi ülemnõukogu uute seadustega samuti justkui „manuka“ rolli. Tippkollaborandid pääsesid igasugusest vastutusest. Kas on ükski ekskommar siiralt vabandanud ja tunnis-

tanud kompartei juhtivat rolli Nõukogude Eestis toimunud? Terve põlvkonna elu rikuti ära parteilise tagakiusamise, nuhkimise ja tsenseerimisega, aga ekskommarite karjäär jätkub, kui vaid nende emakeel õige on.

Kirjanike sõnasõda Smuuli bareljeefi ümber ei vähenda kahjuks ebaõiglust ega silmakirjalikkust. Poliitkõnedes hoisatakse eesti kultuuri kaitsmisest, aga ometi napib raamatukogudes eesti kirjandust – isegi neid teoseid, mida kooliõpilased peaksid saama laenutada kohustusliku lektüüri lugemiseks. Eesti kirjanduse ja kirjanike praegusest nukrast olukorrast pole aga kahjuks mingit suurt skandaali tekkinud. Isegi mitte sellest, kui pannakse kinni üha uusi raamatukogusid ja koole. Ja veel vähem sellest, kuidas suur osa kirjanikke, kes ei vorbi kriminulle või humoorikaid jante, vireleb Eesti Vabariigis lausa Juhan Liivi või juubilar Artur Alliksaare kombel.

KIRI

Tere!

Olen kohutavalt pettunud Eesti kirjanike otsuses jätta Smuuli bareljeef alles. Olen pettunud ka meie rahvas, kes lubab sellist ebaõiglust.

Meie pere on üks neist paljudest, kes on kannatanud just nimelt nende üleskirjutajate-küüditajate julmuse käes. Kujutage ette 25-aastast noort naist 11-kuuse ja 5-aastase lapsega, kelle haige mees toodi lausa haiglast ära, käsi raamlahases, et viia Siberisse. Kelle vara kirjutati üles ja tassiti laiali nii, et isegi majast jäi järele ainult vundament.

Nüüd aga öeldakse, et Smuul kui teiste vara üleskirjutaja oli ka ohver!

See on lausa solvav. Need inimesed jätkasid elu oma kodudes, oma kodumaal ja nautisid privileege, tunnustamist ja autasustamisi. Ei olnud need inimesed sugugi juhuslikud ja süüitud! Nad said väga hästi aru, mida nad teevad.

Kas tõesti oleme 2023. aastaks muutunud nii passiivseks ja leebeks, et laseme sellistele inimestele austust avaldada ja nimetada neid ohvriteks! Minu arvamus on, et Smuuli bareljeef tuleks eemaldada. Ja ümber tuleks nimetada ka Smuuli tänav Lasnamäel – nii nagu nimetatakse ümber tänavate nimesid Narvas.

*H.K.
1949. aastal küüditatu*

Kas tunned maad?

Liivi Uuet
arhivaar

1949.a. arreteeriti Järvamaal Tamasius Puss, Endel Järvesoo, Aino Vaksmaa, Luule Kullerkupp ja Vilve Inno, süüdistuseks nõukogude-vastaste laulude üleskirjutamine ja nende levitamine. Süütõenditena on toimikus nende laulualbumeid. Neile kõigile mõisteti 8–10 aastat laagrit.

1954.a. vaadati kohtuotsus uuesti läbi, vähendati karistust viiele aastale ja nad vabastati. Laul pärineb Luule Kullerkupu laulikust. Joonistus on võetud aga Rahvusarhiivi eelkäija Riigiarhiivi seinalehe säilinud materjalide hulgast. Võib tunduda uskumatu, aga see rippus 1950.aastate algul asutuse koridoris umbes kuu aega kõigile vaadata. Kahjuks ei ole teada, millise seinalehe-artikli juurde see kuulus. Luuletus ja joonistus on publitseeritud kogumikus „Eesti piir käib vastu Hiina müüri” 2012.a. koos paljude teiste samalaadsetega.

Kas tunned maad, kus iga tola
suurt juhi osa etendab
ja iga poisike aab loba
ja iga sulgi kiitust saab?
See on see maa, mis armuta
Eesti rahvalt võeti võimuga.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka,
see maa saab jälle õitsema.

Siin praalib liidu pätisugu,
neil abiks Eesti kaabakad.
Siin rõõgib vana Kripi Mari
ja Telman rüüpub samakat.
See on see maa, kus söimata,
teed tööd sa ilma palgata.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka:
ei Eesti rahvas seda kannata.

Siin põllumees kui vana ori,
tal turjal valla söödikud.
Ta korjab põllult viljateri,
et süüa oleks kehvikul.
See on see maa, kus tööd sa teed,
kuid viljast siiski ilma jääd.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka,
ei uusmaasaaja siin ei kasvata!

Siin Karutamm kui kuri uni
käib ümber hullu mõttega,
et suurem oleks rahva kuhi,
mis viia tapa lavale.
See on see maa, kus Bari-Kumm
lööb rahvast maha kärts ja põmm.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka,
ei kuigi kaua enam kõmmuta.

Siin liikvad ringi sandikarjad,
see on see Liidu intelligents.
Neil kaasas nälgind lastekarjad,
nii noorus õnnelik neil vist.
See on see see maa, kus muidu ei saa,
peab palja jalu kerjama.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka,
ei nii moodi ikka süüa ei saa.

Siin arstib rahvast idioti,
kel pole aimu, mis on joot.
Kui küsid arstilt tiagnoos,
arst arvab, see on tikutoos.
See on see maa, kus kultuur on see,
kui annad seale, see ka ei söö.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka -
see vaimuvaene vilets Venemaa.

Kord väljuvad metsast Eesti mehed,
nad tasuvad kõik rahva eest.
Siis kadunud on pätikarjad
ja Eestis jälle vabadus.
Siis vaba maa, kus minu häll
kord kiikus nüüd ja isadel.
Sest laulgem nüüd ja ikka ka -
see maa saab jälle õitsema.

Lõpp

R-Allikul 2.aug.1948.a.

Sügisese Memento Teatajas oleme ikka kajastanud traditsioonilist kogunemist Puise rannal paadipõgenike mälestusmärgi juures. Tänavune Teataja ilmub varem, seega jutustame sellest sündmusest järgmises lehes, nagu ka tutvustame lähemalt väga huvitavat ettevõtmist, mille kohta saame praegu avaldada üksnes eelinfo.

TEABESMINARIDE SARI „Minna ei taha, kuid jääda ei saa.“ 1944. a. suurpõgenemine

EESTI AJALOO TEEMALINE KONVERENTS TALLINNA REAALKOOLIS
“ELUST, DIPLOMAATIAST JA PAGULUSEST.”

19.9. 2023. KELL 17–20.30 TALLINNA REAALKOOL, ESTONIA PST. 6 TALLINN
(KOGUNEMINE KELL 16.30–16.50)

KONVERENTSI PROGRAMM

1. Tallinna Reaalkool: avasõna **Madis Somelar**
 - Välisministeerium: „Diplomaatiast turbulentsetel aegadel. Diplomaat **Martin Roger**
 - Mälu Instituut: „Eesti sõjapõgenike andmebaasi loomisest“. **Meelis Maripuu**
 - ÜEKN, „Suurpõgenemine 1944“ toimikond: „DP laagrid“. **Ivi Zájedová**
 - Välisvõitlus ja Eesti sisemised valikud iseseisvumise taastamisel. **Mari-Ann Kelam, Tunne Kelam.**

10 MIN - JALASIRUTUS JA VÄIKE SUUPISTE

2. Tallinna Reaalkool: Väliskirjandus. **Anu Kell**
 - Kanada eestlaste poliitiline tegevus Eesti iseseisvuse taastamise toetamiseks.
Katariina Sofia Päts MA (TÜ)
 - Tallinna Reaalkool: August Torma, Ernst Jaakson, August Rei. 12. klassi õpilased:
Ants Erik Nõmper, Mirjam Koppel, Karl Marten Kristenprun

Võistlustööde konkursi „Minna ei taha, kuid jääda ei saa“ väljakuulutamine.

10 MIN - JALASIRUTUS JA VÄIKE SUUPISTE

3. **ELIN TOONA ELULOORAAMATU „PAGULUSSE. LUGU ELUST, SÕJAST JA RAHUST“ AINETEL ETENDUS**
NÄIDEND „TEELE SUNNITUD. ELINI LUGU“

Näidendi kirjutas **Loone Ots**.
 Lavastaja: **Eva Kalbus**. Kostüümid: **Jana Volke**.
 Esitavad Tallinna 32. Keskkooli õpilased, teatrigrupp KOKK. Kestvus 50 minutit.
 Kohal on Elin Toona.

Registreerige end üritusele: **REGISTREERIMISE LINK** (kuni 09.09.23)

Otseülekannet on võimalik jälgida Facebookis aadressil: **www.facebook.com/suurpogenemine1944**

Teabeseminaride sarja „Minna ei taha, kuid jääda ei saa“ korraldatavad ÜEKN ja Tammepuu Eesti Klubi Tallinnas 6. korda. Konverentsi eelüritus toimub 18.09.23 Tallinna 21. Keskkoolis, pagulaseestlase Anna Kaljusest tehtud dokumentaalfilmi esilinastus ja vestlus.

Kontakt: **Evelin Sennett**
 Tammepuu Eesti Klubi
suurpogenemine@gmail.com

www.uekn.ee suurpogenemine1944.wordpress.com

TEABESMINARIDE SARI „Minna ei taha, kuid jääda ei saa.“ 1944. a. suurpõgenemine

KONVERENTS
“ELUST, DIPLOMAATIAST JA PAGULUSEST.”

ELIN TOONA raamatu „Pagulusse“ ainetel
LOONE OTSA NÄIDEND
“TEELE SUNNITUD. ELINI LUGU.”

Võistlustööde konkursi
 „Minna ei taha, kuid jääda ei saa“ väljakuulutamine.

19.09.2023
17:00 - 20:30
Registreerimine: 16.30-16:50

Tallinna Reaalkoolis

Pildil noored Geislingeni pagenikelaagris, gümnaasiumi lõpuksam. 1947. aasta.

www.uekn.ee www.suurpogenemine1944.wordpress.com

TOIMETAJA VEERG

Head
Teataja
lugejad!

Seda lehenumbrit kokku pannes märkasid midagi, mis mulle rõõmu tegi. Üha enam vaatab piltidelt vastu noori. Noori on kaasatud ettevõtmistesse, paljud ettevõtmistest ongi mõeldud ülejäärmistele põlvkondadele.

On väga hingekosutav saatusekaaslastega omakeskis mälestusi jagada, ja pealegi lihtne, sest paljutki mõistame poolelt sõnalt. Palju keerulisem on olnud ajalugu vaba Eesti lastele arusaadavaks teha, neile on tundunud okupatsiooniaja jubedused uskumatutena - taevale tänu. Nüüd aga on sõda Ukrainas järsku avanud, et maailm pole ohutu paik. Meie ülesanne on varustada järglasi endi kogetule toetuvate teadmistega, et ohtusid märgata ja nendega toime tulla.

Vabaduse eest tuleb valvel olla – see teema kordub selles lehes sõnavõttust sõnavõttu ja seda meeldetuletust pole kunagi liialt.

Nagu ikka, tänan kõiki kaastöö eest. Olen püüdnud Teatajat koostada nii, et oleks, mille üle mõelda, millega mõttes vaieldagi, aga ka seda, mille pärast lehte järeltulijatele pihku pista. Kirjutajate arvamused erinevad, see ongi hea. Eks me kõik mäleta aegu, kui ajaleht juhatas ühes ja eksimatult suunas - neid aegu me tagasi ei taha. Enda kohta olen tähele pannud, et aastatega näen asju ja inimesi vähem must-valgena. Kas siis sellest, et silm tõntsim ja hallim, või on empaatiat juurde tulnud, kes teab. Palju korratud mõtteid - muuda, mida saad, lepi, kui muuta ei saa - seab tähtsaks kohale vahe tegemise, kumb on võimalik. On ka teine tõdemus: kerge on hukka mõista, raske on mõista. Neid tarkusi annab elukestvalt õppida, ja ikkagi annab vahel väga vihaseid hinnanguid.

Seda enam rõõmustab positiivne tunnus, see, et Memento tegemisi märgatakse ja toetatakse nii omavalitsustes kui riigiasutustes. Justiitsministeeriumis Vaba Eesti päeval antud aumärgid on selle kohta ilus näide.

Head kaasteelised, soovin kõigile vastupidavat tervist ja palju väikseid rõõme saabuvaks pimedaks sügisajaks. Hingekesed hoiavad meid ja meie hoiame mälestusi.

Rein Purje

Memento ühendused õnnitlevad!

HARJUMAA

96
Ruth Kukner
93
Elvi-Aino Leitmäe
85
Tiit Birkan
Eino Selter
70
Aita Angelbach
65
Ülle Mikiver

HIIMUMAA

100
Elmar Hollmann
75
Mart Reino
Ivo Reinsalu
70
Malle Pärtel
60
Ants Orav
Henn Martinson

JÄRVAMAA

85
Juta Aus
Jaan-Ants Viirmaa
75
Kai Mänd
70
Eduard Algeus
Sirje Grauberg
Rein Kask
Silva Kärner
Elvi Saluste

PÕLVAMAA

96
Kalli Laur
91
Enu Mäela
Koidula Valge
85
Malle Tomson
80
Maie Liiske
Viivi Meius
Tiina Michelson

PÄRNUMAA:

102
Maimu Teder
101
Henno Sepp
99
Salme Põhako
95
Laine Tamm
95
Elvi-Mare Rakko
93
Milvi Rõõmussaar
91
Esta Reidisaar
85
Linda Rits
80
Virve Jürisson
80
Ari Erika Andressoo
Evi Lunjeva
Kirsti Portnov
75
Anne Lahesoo
Ülle Rimmelgas
70
Marita Rebane
Inga Tamm

TALLINN

99
Helga Einberg
95
Vilma Kontkar
94
Hedi Liit
93
Ageeda Paavel
92
Juta Niido
90
Leili Adams
Aita Ilves
Nelli Lagle
85
Eelar Jernits
Endel Kaljusmaa
Irene Mahlak
Elme Mensas
Anastassia Paulsen
80
Kelli-Kai Kivioja
Tiina Michelson
75
Taimi Lappalainen
Liia Teeäär
Heino Tina

TARTUMAA

97
Vello Soome
95
Rutt Kresling
92
Ellen Lillo
Elmar Lillo
Ilme Madisson
91
Valda Laar
90
Eevi Kruus
Ilmar Lepik
Õie Margus
85
Elju Andre
Ruth Lajal
Laine Paks
Aili Tralla
80
Evi Pihelgas
Helle Raska
Viivika Reimand
Mart Talv
75
Sirje Koovik

VILJANDIMAA

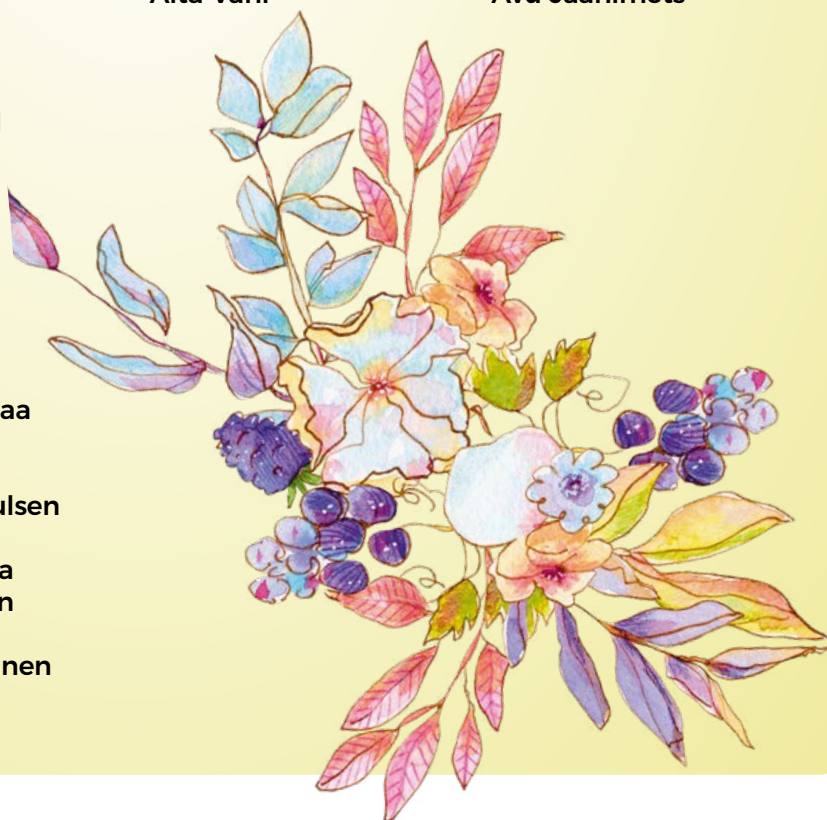
96
Sigrid Maasep
Helgi Pärk
Heldi Soobik
95
Aita Vähi

94

Salme Paukson
93
Aino Järv
Luule-Miralda Uiho
92
Vilma Lepp
Heino Stern
91
Asta Reissar
Armilde Vint
85
Heljo Lepamaa
80
Säili Maasik
Mare-Reet Ostšepkova
75
Tiiu Laiapea
Maire Sala

VÕRUMAA

94
Õie Talv
90
Ado Tammemägi
85
Irene Mahlak
80
Helli Loigu
75
Uno Vähi
Viia Õigus
70
Valli Ristoja
Avu Jaanimets

Kenotaafid Saaremaa metsavendadele

Tõnu Veldre

Laupäeval, 12 augusti keskpäeval avati Saaremaal Leisi kalmistul kenotaaf metsavend Villem Uus'ile. Lisaks vabadusvõitlejate ühingu liikmetele osalesid üritusel kaitseliidu, naiskodukaitse, kodutütarde ja noorkotkaste esindajad, kohalikud elanikud ning abivallavanem Koit Voojärvi. Mandrilt oli kohale sõitnud Eesti Endiste Metsavendade Liidu juht Heiki Magnus.

Ühise hümniga laulmise järel luges Leisi kodutütarde rühma juht Eliise Vohu ette metsas maa sisse peidetud piimanõust leitud metsavend Redese Toomsoni luuletuse. Seejärel rääkis Saaremaa metsavendluse uurija Mati Vendel pikemalt metsavend Villem Uusi elust ja saatusest.

„Me ei tea siiani, kuhu on maetud mitmed Saaremaal langenud metsavennad. Nende seas on teadmata ka Villem Uusi matmiskoht,“ rääkis Vendel, lisades, et veel mõne aasta eest ei olnud avalikkusele kättesaadav ka Villem Uusi foto. Selle, surnud Villemist Kaitseliidu mundris tehtud foto leidis ta enda sõnul ühe teise metsavenna uurimistoimiku vahelt. Aja-loomuavaldas lootust, et ühel päeval võib praegu kalmistutele paigaldatavate kenotaafide tähendus muutuda tõelisteks hauakivideks. Tema tänusõnad kuulusid Eesti Endiste Metsavendade Liidule, kes kenotaafe rahastab.

Terviselikel põhjustel ei saanud üritusel osaleda Selma Pahapill, kelle kodus Ilpi salga metsavennad ja Villem Uus ennast tihti varjasid. Selma ettelaulmise järgi üles kirjutatud metsavendade laulu esitas kaas-aegsemaks muudetud kujul Paul Aav, kelle torupillihelide saatel õnnistas KL kaplan Hannes Nelis kenotaafi, millelt katte eemaldas Mati Vendel.

Pärgade asetamise, küünalde süütamise ja kõlanud aupaugu järel sai sõna Heiki Magnus. „Iga Eesti eest võidelnud langenu väärneb, et tema nimi kusagil kirjas on,“ rõhutas ta. Magnus oli veendunud, et mõrvatud vaatavad meid ülevalt pilvepiirilt ja rõõmustavad: „Meie võitlus ei olnud asjata“.

Koit Voojärvi meenutas kohalolijatele, et aasta 1925, kui Villem sündis, oli raske aeg. „I maailmasõda oli hiljuti lõppenud. Villemi lapsepõlv oli vaene ja täis muresid,“ alustas ta. Voojärvi märkis, et Villem oli vaevalt jõudnud täismehe ikka, kui ta pidi hakkama kandma relva. „See oli aeg, kui mitte miski ei olnud püha. Ja nii kuni tema surmani 1948. aastal.“ Abivallavanem tänas omavalitsuse nimel mälestusmärkide

Metsavend Villem Uusi kenotaafi juures kõneleb Eesti Endiste Metsavendade Liidu juht Heiki Magnus. Foto Tõnu Veldre

püstitajaid. „Nüüd on olemas koht, kuhu panna küünlaid ja mõelda.“

Saaremaa Vabadusvõitlejate Ühingu nimel sõna võtnud kolonelleitnant Kristjan Moora rõhutas oma kõnes seda, et elu relv kaitseks käes on elu loomulik osa. „Vabadusvõitlus ei ole veel lõppenud. Vaenlane ei pea olema riigipiiri taga, ta võib olla ka meie seas,“ viitas ta Villem Uusi ülesandmisele kohalike elanike poolt.

Moora meenutas seda, et mitte igas Saaremaa kihelkonnas ei ole veel Vabadussammast. „Veel on vaba ruumi kogukonnakalmistutel, kuhu rajada vabadusvõitluse sambaid, mis laiemalt puudutaksid aega ka enne ja pärast Vabadussõda,“ kutsus ta üles tegevust laiendama. Omavalitsusel soovitas ta avada arhitektuurikonkurss Orissaare keskele Vabadusvõitluse samba püstitamiseks.

Mälestuskivi avamine oli vaid üks osa Saaremaa Vastupanuvõitluse päeva üritustest. Järgnes pärgade asetamine Luulupe metsavendluse memoriaalile ning mälestus-hetk Elmar Ilpi salga viimases lahingupaigas. Memoriaali juures peetud kõnes avaldas Mati Vendel lootust, et mõne aja pärast tervitab seal möödasõitjaid kolmeline inimfiguuride grupp: Elmar, Redese ja Feliks.

Seejärel tutvuti Piila kalmistule perekonna matmispaika 16. septembril paigaldatava metsavend Aleksander Tuulingut mälestava kenotaafi asukohaga.

Järgnes ühine kohvilaud.

Villem Uus (1925–1948)

Villem Uus sündis Hiiumaal. Lapsena kolis ta koos emaga Soela väina teisele kaldale Saaremaale Leisi. Noorukina hakkas Villem merd sõitma. Laevamehena sattus ta Leningradi blokaadi. Selle läbimurdmise järel mobiliseeriti Villem punaväkke. 120 mm-se miinipilduja sihturina osales ta lahingutes Saaremaal, tõestamata andmetel ka Tehumardi lahingus. Kuramaal üles näidatud lasketulemuste eest autasustati nooremseersant Uusi medaliga Vapruse eest.

Tegevteenistusest vabanes ta 1946. aastal, mil ta värvati piirivalve agendiks. Mati Vendeli andmetel oli sõja järel Saaremaal metsavendade tabamiseks värvatud vähemalt 83 agendi ja informaatorit. Üks selline oli ka Villem Uus, kes saadeti metsa Elmar Ilpi püüdma. Selle asemel liitus ta Ilpi salgaga. Mingil hetkel väsis blokaadikolledusi ja sõjaraskusi talunud nooruk ära. Pealegi tuli end metsas varjates pidada lõppematut võitlust julgeolekujõudude ja kohalike äraandjatega.

Villi, nagu teda metsavendade hulgas kutsuti, hakkas levitama jutte Rootsi põgenemisest. Tegelikult oli tema esmane eesmärk mandrile jõuda ja seal valenime all elama hakata.

Orissaare valla Imavere külas jäi ta peremehega talgute ajal Kolga tallu juttu ajama. Äraandja (Harri Siiner) tundis ta ära. 18. oktoobril 1948. aastal toimunud haarangus talule lasti relvastatud vastupanu osutanud Villil mõlemad jalad läbi. Vendeli sõnul oli see julgeoleku tavaline taktika, nii sai liikumisvõimetu metsavenna elusalt kätte.

Villi otsustas eesootavat julma piinamist vältida ja tulistas endale pähe. Vendel juhtis veel tähelepanu asjaolule, et tabamise järel tehtud fotol oli surnud Villmil seljas KL vormikuub. Oma mehe vormikuue oli andnud Elviine Kull, kelle maja asus Leisi kalmistu peaväravast üle tee.

Kenotaaf metsavend Kalev Kööpile

Laupäeval, 29.07. kell 11.00 avati Saaremaal Valjala uuel surnuaial kenotaaf metsavend Kalev Kööpile. Mälestuskivi õnnistas KL Saaremaa maleva kaplan ja Valjala koguduse õpetaja Hannes Nelis. Kõlasid aupaugud ja torupillimuusika kangelase mälestuseks.

Kalev Kööp sündis 15. märtsil 1931 aastal Saaremaal Valjala vallas Kalju külas. Tema isa nimi oli Oskar, emal Olga. Kohalikus Sassi algkoolis lõpetas ta sel ajal kohustuslikud kuus klassi. Koolis õppides osales ta noorkotkaste tegemistes.

Pärast 1949. aasta märtsiküüditamist kuulus ta alates septembrist metsavend Elmar Ilpi salka koos Redese Toomsoni ja Feliks Vahteriga. Metsa minema ajendas Kalevit see, et märtsis 1945 oli tema isa Oskarile määratud 5-aastane vangla-karistus Omakaitsesse kuulumise eest.

23.10.1949 likvideerisid nad Valjala valla miilitsavoliniku Peeter Poopu ja hävituspataljoni võitleja Oskar Siineri, kes organiseerisid metsavendadele haaranguid ning Valjala külanõukogu esimehe Eduard Au, kes korraldas metsavendade toetajate ja kulakute nimekirjade koostamist. Samuti osales Kööp rünnakus kolmele sõjalaevastiku ohvitserile ja allohvitseridele.

Aprillist 1950 varjas Kalev end koos August Säkiga kodukandis Valjalas. Sel ajal rekvireeriti kaupluste, kolhooside ning äraandjate vara. Kalev Kööbile ja teistele metsavendadele osutasid abi paljud kohalikud inimesed, kaasaarvatud käesoleval ajal Kuressaares elav Erika Järsk (Väli).

Kööbi ja tema toetajad ning punkri asukoha reetis julgeoleku poolt värvatud ja illegaalsesse olukorda saadetud omakandi mees, agent „METS“ 27. juulil 1950. Kööp uinutati preparaati nr. 22 kasutades ja võeti elusalt kinni.

Seejärel tabati metsavendade laagris punkrist elusana tema kaaslane, 1907. aastal sündinud Kalli küla mees August Sakk. Samas peeti kinni tema naine Minna Sakk, koos 9- ja 13-aastase lapsega ning Kalevi õde Laine.

Ülekuulamisel ütles Kööp hoolimata julmast piinamisest: „Me võitlesime relvaga nõukogude okupatsiooni vastu.“

Tänuõnad tegijatele: Suguvõsa nimel tänas Maris Paomees Mati Vendelit ja Saaremaa vabadusvõitlejate ühingut metsavend Kalev Kööbi mälestuse jäädvustamise eest.

Kalev Kööpi tegemistest rääkis Saaremaa metsavendluse uurija Mati Vendel.

Fotod: Tõnu Veldre

Kalev Kööp mõisteti tribunali otsusega surma 29.11.1950. aastal. Otsus viidi täide 19. märtsil 1951. aastal. Tema hauakoht on teadmata. August ja Minna Sakk ning Laine Kööp said igäüks tollal tava-pärase karistusemäära 25+5.

Tõnu Veldre